ſolitudinem ſeceſſiſſe, vt Origen. homil. 11. ſentit. De qua re nos Matthæi 3. 1. diſputauimus.

Vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſraël.] Vſque ad tempus quo prædicare cœpit, & ſe Chriſti præcurſorem declarare. Is fuit annus ætatis eius, ſicut & Chriſti, triceſimus: Tiberij autem Cæſaris decimuſquintus, vt A conſtat ex capite 3. 1. Quare non ante id tempus prædicare cœperit, apud Matthæum cap. 3. 1. docuimus, quod nimirum apud Iudæos nemini ante annum triceſimum ætatis ſuæ aut ſacerdotis, aut Doctoris, aut Prophetæ officio fungi liceret.

CAPVT II.

*FACTVM eſt autem in diebus illis, exijt edictum à Cæſare Auguſto vt deſcriberetur vni-
uerſus orbis. 2 Hæc deſcriptio prima, facta eſt à præſide Syriæ Cyrino: 3. & ibant omnes vt
profiterentur ſinguli in ſuam ciuitatem. 4. Aſcendit autem & Ioſeph à Galilæa de ciuitate
Mich. 5. a. 2. Matt. 2. a. 6. Nazareth in Iudæam in ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem: eo quod eſſet de domo, &
familia Dauid. 5. vt profiteretur cum Maria deſponſata ſibi vxore prægnante. 6. Factum eſt autem, cum
eſſent ibi, impleti ſunt dies vt pareret. 7. Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & re-
clinauit eum in præſepio: quia non erat eis locus in diuerſorio. 8. Et paſtores erant in regione eadem vigilantes,
& cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum. 9. Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos, & claritas Dei
circumfulſit illos, & timuerunt timore magno. 10. Et dixit illis angelus: Nolite timere: ecce enim euangelizo
vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: 11. quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Do-
minus in ciuitate Dauid. 12. Et hoc vobis ſignum: Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præ-
ſepio. 13. Et ſubito facta eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis laudantium Deum, & dicentium: 14. Glo-
ria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. 15. Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli
in cœlum: paſtores loquebantur ad inuicem: Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod fa-
ctum eſt, quod Dominus oſtendit nobis. 16. Et venerunt feſtinantes: & inuenerunt Mariam, & Ioſeph, &
infantem poſitum in præſepio. 17 Videntes autem cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc.
18. Et omnes, qui audierunt, mirati ſunt: & de his, quæ dicta erant de paſtoribus ad ipſos. 19. Maria autem
conſeruabat omnia verba hæc, conferens in corde ſuo. 20. Et reuerſi ſunt paſtores glorificantes, & laudantes
Gen. 17. b. 12. Deum in omnibus, quæ audierant, & viderant ſicut dictum eſt ad illos. 21. Et poſtquam conſummati ſunt dies
octo vt circumcideretur puer: vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum eſt ab Angelo priuſquam in vtero
Leuit. 12. a. 3. conciperetur 22. Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi, tulerunt illum in Ieru-
Sup. a. 31. ſalem, vt ſiſterent eum Domino, 23 ſicut ſcriptum eſt in lege Domini: Quia omne maſculinum adaperiens vul-
M... 1. c. 21. uam, ſanctum Domino vocabitur. 24. Et vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in lege Domini par
Leuit. 12. a. 6. turturum, aut duos pullos columbarum. 25. Et ecce homo erat in Ieruſalem, cui nomen Simeon, & homo iſte iu-
Exod. 13. a. 2. ſtus, & timoratus, expectans conſolationem Iſrael, & Spiritus ſanctus erat in eo. 26. Et reſponſum acceperat à
Num. 8. c. 16. Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem, niſi prius videret Chriſtum Domini. 27. Et venit in ſpiritu in tem-
plum. Et cum inducerent puerum Ieſum parentes eius, vt facerent ſecundum conſuetudinem legis pro eo? 28. Et
Rom. 12. c. 8. ipſe accepit eum in vlnas ſuas, & benedixit Deum, & dixit:
29. Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace.
30 Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.
31 Quod paraſti ante faciem omnium populorum.
32. Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.
33. Et erat pater eius & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo. 34. Et benedixit illis Simeon,
Iſa. 8. c. 14. & dixit ad Mariam matrem eius. Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael: & in
Rom. 9. g. 32. ſignum cui contradicetur: 35. & tuam ipſius animam pertranſibit gladius, vt reuelentur ex multis cordibus
1. Pet. 2. a. 2. cogitationes. 36. Et erat Anna propheteſſa, filia Phanuel, de tribu Aſer: hæc proceſſerat in diebus multis, &
Exod. 23. c. 15. & 34. d. 17. vixerat cum viro ſuo annis ſeptem à virginitate ſua. 37. Et hæc vidua vſque ad annos octoginta quatuor quæ
non diſcedebat de templo ieiunijs, & obſecrationibus ſeruiens nocte, ac die. 38. Et hæc, ipſa hora ſuperueniens
Deut. 8. a. 1. confitebatur Domino: & loquebatur de illo omnibus, qui expectabant redemptionem Iſrael. 39. Et vt perfe-
cerunt omnia ſecundum legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam in ciuitatem ſuam Nazareth. 40. Puer au-
tem creſcebat, & confortabatur plenus ſapientia: & gratia Dei erat in illo. 41. Et ibant parentes eius per omnes
annos in Ieruſalem, in die ſolemni Paſchæ. 42. Et cum factus eſſet annorum duodecim, aſcendentibus illis Ie-
roſolymam ſecundum conſuetudinem diei feſti, 43. conſummatiſque diebus, cum redirent, remanſit puer Ieſus
in Ieruſalem & non cognouerunt parentes eius. 44. Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu, venerunt iter
diei, & requirebant eum inter cognatos, & notos. 45. Et non inuenientes, regreſſi ſunt in Ieruſalem, requiren-
tes eum. 46. Et factum eſt, poſt triduum inuenerunt illum in templo ſedentem in medio doctorum, audientem
illos, & interrogantem eos. 47 Stupebant autem omnes, qui eum audiebant ſuper prudentia, & reſponſis eius.
48. Et videntes admirati ſunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid feciſti nobis ſic? ecce pater tuus, & ego do-
lentes quærebamus te. 49. Et ait ad illos: Quid eſt quod me quærebatis? neſciebatis, quia in his, quæ patris mei
ſunt, oportet me eſſe? 50. Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos. 51. Et deſcendit cum eis, &
venit Nazareth: & erat ſubditus illis. Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in corde ſuo. 52. Et Ieſus
proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.*

IN CA-

IN CAP. II.

1. FACTVM *eſt autem.*] Accidit ויהי, vt ſæpe diximus. Significatur autem non caſus, vt videtur Latinum verbum præ ſe ferre: ſed diuina prouidentia, quæ effecit, vt eo potiſſimum tempore Auguſtus Imperator in animum induceret, vt vniuerſus deſcriberetur orbis, vti ea occaſione Maria Chriſto prægnans in Bethlehem veniret, vt Imperatoris obſequeretur edicto, ibique pareret, vbi prædictum à Prophetis erat naſciturum Chriſtum Michææ 5. 2.

In diebus illis.] Sub idem tempus. Dubium vtrum nato iam Ioanne, an ante quam naſceretur: quia non conſtat, an ſtatim, vt edictũ promulgatum eſt, deſcriptio facta ſit. Quin auctores nonnulli ſunt longe ante promulgatum, quam facta deſcriptio, repugnantibus Iudæis, & quaſi nouum ſeruitutis genus detrectantibus, ad quos deprimendos, vt ex Ioſepho colligunt, Coponius à Romanis miſſus fuerat. Quamquam hæc opinio eodem auctore Ioſepho lib. 18. Antiq. c. 1. refutari mihi videtur, qui Iudæos ſcribit non difficile eam ſeruitutem ſubiiſſe. Itaque probabilius eſt nato iam Ioanne edictum illud extitiſſe.

A Cæſare Auguſto.] Secundo Romanorum Imperatore, cuius anno 42. natus eſt Chriſtus. Vide, quæ de hac re apud Matthæum c. 2. 1. diſſeruimus.

Synecdoche in ſcripturis frequens. *Vt deſcriberetur vniuerſus orbis.*] Synecdochem eſſe, qua maior pars pro toto accipiatur, omnes monent, & res per ſe manifeſta eſt. Nec enim totus orbis Romani Imperatoris iuſſu deſcribi poterat, cum totus eius non pareret imperio. Totus igitur orbis, id eſt, ea orbis pars, quæ ſub Romanis erat, deſcribi iuſſus eſt. Similia exempla paſſim occurrunt. Matthæi 21. 10. *Et commota eſt vniuerſa ciuitas*, & c. 27. 45. *tenebræ factæ ſunt ſuper vniuerſam terram*, & Act. 11. 28. & 24. 5. & Rom. 1. 8. & ad Coloſſ. 1. 6. Sunt qui exiſtiment, ne totum quidem Romanorum imperium fuiſſe deſcriptum, ſed ſolam tantum Syriam, in qua tunc Iudæa cenſebatur. Sed probabilius eſt, idque omnes fere auctores tradunt, totum deſcriptum imperium. Qua enim ratione, aut quo iure vna pars potius, quam altera deſcriberetur? Inuenio qui dicunt hæc ipſa edicti fuiſſe verba, *Iubemus, vt vniuerſus deſcribatur orbis.* Crederem ſi ſe edictum legiſſe dicerent. Maior quæſtio, etſi non admodum, vt mihi quidem videtur, ad intelligendum hunc locum neceſſaria, quã ob cauſam ea deſcriptio facta, qualiſue fuerit. Quidam enim interpretes non alio conſilio factum putant, quam vt numerus conſtaret hominum, qui ſub Romanorũ eſſent poteſtate. Qua ſola ratione Dauidem olim legimus populum numeraſſe 2. Reg. 24. 2. Coniecturam ex Ioſepho, & Tertulliano faciunt. Quorum ille libr. Antiquit. 18. ca. 1. de hac populi recenſione ſcribens nullam de tributo, nullam de alia eius faciendæ cauſa mentionem facit: hic vero libro aduerſus Marcionem 4. ſcribit hunc cenſum Auguſti in Romanorum archiuo ſuo tempore ſeruatum fuiſſe: tantum ergo deſcriptionem fuiſſe numeri, quæ vna cum aliis ſcriptis ſeruaretur: tributum enim ſeruari non potuiſſe. Communem omniũ fere auctorum opinionem ſequi malo, ideo deſcriptionem factam, vt in ſingula capita vectigal aliquod certum imponeretur, quod Iureconſulti capitationem vocant. Hoc vt magis credam, & Romanorum auaritia, & omnium Regum conſuetudo perſuadet, qui nonniſi duabus de cauſis recenſere populum ſolent, aut vt ſciant quantũ ex eo pecuniæ poſſit emungi, aut quantum colligi virium ad bellicos caſus. Hanc enim ob cauſam à Dauide populum fuiſſe numeratum 2. Reg. 24. 9. perſpicuum eſt: & paulo poſt doce- A bimus hanc deſcriptionem non futuri belli cauſa fuiſſe factam. Itaque reliquum eſt, vt tributi cauſa facta fuerit, vt Euthymius, Strabus, Beda, & Græcus apud Diuum Thomam auctor exiſtimant. Quinetiam Ioſephus eodem loco tradit Cyrinum Conſularem virum miſſum fuiſſe, vt ſingulorum cenſeret facultates, quod nonniſi imperandi vectigalis cauſa fieri potuit. Confirmat hanc opinionem, quod ibidem tradit Iudam Gaulanitem ea de cauſa populum commouiſſe, quaſi Iudæis non liceret profanis Regibus tributa ſoluere. De quo, ſicut & de hac deſcriptione in Actis Apoſtol. cap. 5. 37. fit mentio. Illud etiam ipſum, quod Tertullianus ſcribit, hanc opinionem adiuuat. Quid enim attinebat hanc deſcriptionem in Romanorum B archiuis aſſeruari, niſi tributi cauſa? Quantum autem tributi in ſingula capita impoſitum fuerit, incertum: ſed probabilis eſt multorum opinio, tantum ſaltem Iudæis impoſitum fuiſſe, quantum prius Deo temploque ſoluere ſolebant, id eſt mediam partem ſicli, quæ drachmas duas continebat, qua de re Matthæi 17. 24. diſputauimus. De aliis gentibus minor eſt coniectura, quantum iuſſę ſoluere: neque enim idem omnibus tributum imperatum fuiſſe credendum eſt: cum non omnium eadem haberetur ratio. Difficilior hîc eſt quæſtio, quomodo Romani viuente adhuc Herode Rege Iudæos cenſere potuerint, illiſque vectigal imperare. C Id facile, & non male quidam ſoluunt. Herodem ab Auguſto precario regnum accepiſſe: itaq; non ſolum vectigalis, ſed pene etiam mancipium Romanorum erat, & ad eorum nutum & regebat populum, & ipſe regebatur. Hoc facile apud Ioſephum lector inueniet. Alia etiam nunc quæſtio reliqua eſt, vtrum omnes omnino homines, an ſoli viri, & ii ipſi vtrum omnes, an ſoli patresfamilias cenſi fuerint. Nam & hoc à quibuſdam interpretibus diſputatur, & iuuat aliquid ad loci huius explanationem. Auctores nonnullos inuenio non malos, qui ſolos viros, eoſq; patres tantũ familias deſcriptos fuiſſe putent. Non credo, nam neque belli, ſed augendi, vt diximus, vectigalis cauſa facta deſcriptio eſt, & capitatio, qualem iſtam apparet fuiſſe, in ſingula omnino fiebat capita: & non erat, cur Beata D Virgo vna cum Ioſepho in Bethlehẽ ciuitatem ſuam veniret, ſi ſoli cenſendi erant viri. Hactenus, quæ ad hiſtoriam pertinent: illud ad myſterium, edictum illud non tam ab Auguſto, quam à Deo profectum fuiſſe, vt per eam occaſionem in Bethlehem Maria veniret, ibique vbi Prophetæ naſciturum prædixerant, naſceretur Chriſtus, vt Ambroſius, & Beda hoc loco, & nos apud Matthæum c. 2. diſputauimus.

Quale vectigal Iudæis à Romanis imperatum.

2. *Hæc deſcriptio prima, facta eſt præſide Cyrenio.*] Sic legendum, etſi in præſidis nomine variatur, dum alii Cyrenium, alii Cyrinum, alii Quirinum vocant. Non ergo ſignificatur hanc deſcriptionem à Cyrenio præſide, ſed eo præſide factam fuiſſe, neq; poſtea alias fuiſſe factas, ſed nullam factam ante, non quidem in hac, vel E illa prouincia. Nam in nonnullis fortaſſe prouinciis, vt nonnulli putant, aliæ factæ fuerant: ſed nullam ante hanc in toto factam imperio. Multis de cauſis creditur hoc Euangeliſtam notauiſſe, quod per ſe quidem conſideratum videri poterat ad rem non magno pere pertinere. Prima fuit, vt adhiberet fidem hiſtoriæ, dum omnes temporis circumſtantias, & rerum conditiones exponeret, dum Conſulem quodammodo deſignaret, vt exiſtimat Ambr. Secunda, vt id diuinitus factum appareret, non aliã ob cauſam, quam vt Chriſtus in Bethlehem, vt à Prophetis prædictum fuerat, naſceretur, ideo tunc factum, ante non factum.

Tertia, vt oſtenderet ſummæ pacis tempore natum Chriſtum, qui mundo pacem afferebat. Vbique enim terrarum tunc fuiſſe pacem, clauſumq́ue tunc tertio Iani templum omnes & Eccleſiaſtici, & prophani teſtantur auctores. Quarta, vt Chriſtus in primo illo deſcriberetur cenſu, vt nos à cenſu, & tyrannide diaboli liberaret, Origenes, Ambroſ. De tempore difficilis admodum hinc oritur quæſtio. Conſtat ex omnibus fere auctoribus Chriſtum quadrageſimo ſecundo imperii Auguſti anno, regnante, vt Matthæus ait, adhuc Herode natum fuiſſe. Scribit Ioſephus lib. 17. antiquitatum cap. 15. & lib. 18. cap. 1. Cyrenium mortuo iam Herode Rege, & Archelao eius filio, atque ſucceſſore in Galliam relegato miſſum fuiſſe, vt cenſum hunc ageret. Qua ergo ratione fieri potuit, vt huius deſcriptionis tempore Chriſtus naſceretur? cum omnes auctores tradant Archelaum poſt patrem Herodem nouem regnaſſe annos, antequam in exilium mitteretur: & Herodes poſt natum Chriſtum duos, vt minimum, regnauerit neceſſe ſit, quibus Chriſtus fuit in Ægypto, &, ſi credimus Epiphanio, multo etiam plures, de qua re vide quæ Matth. 2. 22. diſſeruimus. Itaque ſi præſide Cyrenio, vt Lucas ait, hæc deſcriptio facta eſt, & vera ſunt, quæ de Archelao & Cyrenio Ioſephus tradit, vndecim, vt minimum, annis Lucas errat. Quod nonnulli reſpondent cenſum multis ante annis edictum fuiſſe, quam peragi poſſet, tumultuantibus Iudæis, & onus auerſantibus, Chriſtum natum fuiſſe cum primum Cæſaris edictum publicatum eſt: deſcriptionem vero factam, cum Ioſephus ſcribit, præſide Cyrenio, ſupra refutauimus, & hac etiam nunc ratione refutari poteſt, quod ſi tunc, cum natus eſt Chriſtus, deſcriptio facta non fuiſſet, non vtique veniſſent Ioſeph, & Maria Bethlehem, vt deſcriberentur. Nam ſiquis reſpondeat Ioſeph, & Mariam promptiores fuiſſe ad parẽdum edicto, quomodo ad illud reſpondebit, quod præ multitudine, vt verſu 7. docebimus, hominum in eandem ciuitatem confluentium locum in diuerſorio non inuenerint? Breuius ergo, &, vt opinior, melius alii reſpondent lapſum memoria Ioſephum diuerſa confudiſſe tempora. Quod vt facilius credatur, faciunt alii eiuſdem auctoris in hiſtoria non pauci, nec diſſimiles errores. Sed fingamus tam expertæ fidei, tamq́ue probatæ eſſe diligentiæ, vt nullus in eo alius error ſignari poſſit: certe ſi Matthæus, & Lucas non ſacri, ſed profani auctores eſſent, tamen quia tempore Chriſti vixerunt, & cum eo, eiusq́ue matre verſati ſunt, plus fidei, quam Ioſephus, mererentur. Præterquam quod Euangeliſtas non errare alia etiam ratione probari poteſt. Cõſtat ex omnibus etiam profanis hiſtoriis Chriſtum anno Tiberii decimo octauo paſſum fuiſſe, & paſſum 33. ætatis anno. Si inde verſus initiũ annos retexamus reperiemus viuente adhuc Herode natum fuiſſe. Nam ſi ex regno Tiberii decem, & octo detrahamus annos, ex regno autem Auguſti 15. relinquitur natum fuiſſe anno Auguſti 42. vt apud Matth. cap. 2. probauimus. Nam Auguſtum quinquaginta ſeptem imperaſſe annos, Ioſephus ipſe li. 18. antiquit. c. 4. auctor eſt. Anno autem Auguſti 42 etiam ex Ioſephi ſententia Herodes viuebat. Indicat enim li. 1. de bello Iudaico c. 11. Meſſala, & Atratino Conſulibus factum regem, quos licet annales diuerſis annis Conſules ponant, tamen ſi ab vltimo eorum Atratino triginta ſeptem annos numeremus, quos idem Ioſephus Herodem regnaſſe tradit li. 17. antiq. c. 10. reperiemus mortem illius incidiſſe in annum imperii Auguſti 45. Cuius anno 42. Euangeliſtæ, & ſacræ omnes hiſtoriæ Chriſtum natum fuiſſe docent. Itaque duobus poſt natum Chriſtum annis mortuus eſt Herodes. Eodem modo alia quæſtio ſolui poteſt, quæ ex eodem Ioſepho nobis naſcitur. Scribæ lib. 18. an. ca. 3. hanc deſcriptionem, de qua Lucas loquitur, 37. annis poſt Actiacam victoriam factam fuiſſe: quibus ſi addas 14. annos, quos idem Ioſephus ait Auguſtum ante eam victoriam vna cum Antonio imperaſſe, inuenies ſecundum Ioſephum anno Auguſti 51. deſcriptionem factam, id eſt nouem annis poſt natum Chriſtum. Vt Chriſtiani, Euangeliſtæ potius, quam Ioſepho credamus: vt homines, eius ætatis, quo geſta res eſt, auctori, quam remotioris. Duo adhuc ſcrupuli vexare lectorem poſſunt. Alter, ſi hæc deſcriptio viuẽte adhuc Herode facta eſt, quomodo Cyrenius præſes tunc eſſe poterat? Nec enim præſides in Iudæa prius cœperunt eſſe, quam mortuo Herode, & Archelao eius filio in exilium miſſo, tota ad Romanos gubernatio deuoluta eſt. Facilis reſponſio. Cyrenius non Iudææ, ſed Syriæ, vt ait Euangeliſta, præſes erat, eum eſt facta deſcriptio: ſed quia Iudæa ad prouinciam Syriæ tunc pertinebat, vt omnes auctores tradunt: eius fuit officium non ſolum Syriam, ſed Iudæam etiam deſcribere. Alter eſt, cur ſi Herodes adhuc viuebat, non dixit Lucas Herode potius regnante, quam præſide Cyrenio, pręſertim cum non de Syria, vbi præſes Cyrenius, ſed de Iudæa, vbi rex Herodes erat, ageretur. Sicut Matth. c. 2. 1. dixit *Cum autem natus eſſet Ieſus in Bethlehem Iudæ, in diebus Herodis regis.* Reſpondeo ideo Cyrenium potius Romanorum in Syria præſidem, quam Herodem Iudæorum Regem ab Euangeliſta nominatum, quia de cenſu agebat Romanorũ, qui non per Regem Herodem, ſed per præſidem Cyrenium actus fuerat.

Ioſephi lapſus.

3. Et ibant omnes, vt profiterentur.] ἀπογράφεσθαι, vt deſcriberentur, vt nomina darent. Noſter interpres non ſolum deſcriptionem, ſed cauſam etiam deſcriptionis inſpexit, quæ ideo fiebat, vt ſe quiſque huius, vel illius profiteretur eſſe familiæ, ſeq́ue Imperatori ſubditum agnoſceret, ideo vertit, *Vt profiterentur*, cum paulo ante idem verbum reddidiſſet, *Vt deſcriberetur vniuerſus orbis* verſ. 1. & ἀπογραφὴν deſcriptionem verſu 2.

Singuli in ſuam ciuitatem.] ibant. Sic verba coniungenda ſunt, vt nomen *Singuli* non referatur ad verbum *profiterentur*: ſed ad verbum *ibant*, & ad id quod ſequitur, *in ſuam ciuitatem*, ſenſusq́ue ſit, ibant omnes in ſuam quiſque ciuitatem, vt ibi profiterentur. Poteſt quęri quid opus fuerit in ſuam quemque ciuitatem ire, vt deſcriberetur? Recte pleriq́ue reſpondent, ſiue veteri conſuetudine, ſiue nouo conſilio hanc initam fuiſſe rationem populum deſcribendi, vt familiæ ſingulæ deſcriberentur: nemo enim eſſe poterat, quin ad aliq̃ familiam pertineret, in illo præſertim Iudæorum populo, in quo tanta diligentia familiarum olim facta deſcriptio tanta diligentia in omnẽ poſteritatem conſeruabatur. Erat hoc & facilius, & breuius. itaque omnes populi deſcriptiones quæ vnquam in eo populo factæ ſunt, hac ratione factas legimus, vt Ioſue 7. 14. & 1. Regum 10. 19. 20. 21. Et 2. Regum 24. 2. Quapropter vero ſimile eſt hanc deſcribendi per familias populi rationem in ſola Iudęa etiam tempore eius edicti ſeruatã fuiſſe: alias vero gentes ſuo quamq; more fuiſſe deſcriptas. Quærunt alii in quam quiſq; ciuitatem ire debuerit, vt profiteretur? in eamne vbi natus, an in eam, vnde oriundus eſſet, an in eam vbi habitaret, an in eam vbi domum, & bona ſua haberet? Euthy. exiſtimat in eam quemq; iiſſe ciuitatẽ, quæ tribus ſuæ metropolis eſſet. Fuiſſe autem Ieruſalem metropolim tribus Beniamin: Bethlehem vero tribus Iuda: ideo Ioſephũ, & Mariam, quia ex tribu Iudæ erant, iiſſe Bethlehem. At Euangeliſta ver. 4. aliam rationem reddit, *eo quod eſſet de domo, & familia Dauid*. Non ergo quia ex tribu Iuda, ſed quia ex familia Dauidis erant, Bethlehem deſcriptionis cauſa venerunt. Alii in eam ciuitatem ire quemq; debuiſſe putant, vbi domum, & bona ſua haberet, ideoq́ue Ioſephum, & Mariam iiſſe Bethlehem, quod, cum ex familia Dauidis eſſent, domum aliquam pauperem licet, in ea haberent ciuitate. Id videntur ex Cypriano confirmare potuiſſe, qui in tractatu de natiuitate Chriſti ſcribit his verbis, *Veniunt in Bethlehem quam prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel, ciuitas parua, domus pauperĉula, ſupellex exigua. Nulla domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo, mater in fœno, filius in præſepio.* Certe Nicephor. libro 1. cap. 13. exiſtimat & in Bethlehem, & in Nazareth domicilium, & poſſeſſiones aliquas habuiſſe. Quo ergo modo *non erat eis locus in diuerſorio*, vt dicitur verſ. 7. ſi domum propriam habebant? Quomodo recens natus Chriſtus in præſepio poſitus eſt? non, quemadmodum illi interpretantur, vt commodius, aut tutius eſſet, ſed quia, quemadmodum aperte docet Euangeliſta, alius non erat locus. Nec ita profecto Cyprianus ſentit: nam quod dicit, *Ciuitas parua, domus exigua, ſupellex pauperĉula*, non indicat domum illam quamuis exiguam fuiſſe Ioſephi. Eodẽ enim contextu, eodemq́ue tenore dicit, *Ciuitas parua*, atqui non propterea ſignificat Ioſephum dominum eius fuiſſe ciuitatis. Sed tantum docere voluit Chriſtum, & ciuitatẽ paruam, & domum exiguam in qua naſceretur, elegiſſe. Si quæras quænam domus fuerit, reſpondebit ſtabulum, *Nulla*, inquit, *domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo.*

Cur in Bethlehem profeſſ⁹ ſit Ioſeph.

Alii, in eam vnumquemq́ue ciuitatem iiſſe dicunt vbi natus erat. Quod nihilo magis probabile videtur, cum Marcus cap. 6. 3. Ioſephum, & Mariam in Nazareth Galilææ natos fuiſſe ſignificet, ſiquidem ibi ciues eius vrbis fratres, & ſorores Chriſti, id eſt omnem eius cognationem eſſe dicebant. Alii, in eam vnde oriundus quiſq́ue eſſet, quod non ſolum Euangeliſtæ, ſed nerationi quidem conſentaneum eſt. Poterat enim vnus, & idem homo ex diuerſis oriundus eſſe ciuitatibus, ſi alibi eius pater, alibi mater, alibi auus, alibi atauus nati fuiſſent. Credo igitur in eam quemq́ue iiſſe ciuitatem, quæ non tribus, vt putat Euthym. ſed familiæ ſuæ caput eſſet. Nam ſicut populus in tribus, ita tribus in familias diuidebantur. Atq; hoc cum ea ratione, quam Euangeliſta reddit verſ. ſequenti recte cohęret, *Eo*, inquit, *quod eſſent ex domo, & familia Dauid*. Erat enim Bethlehem patria Iſai patris Dauidis 1. Reg. 16. 1. ibiq́ue Dauid natus fuerat, & educatus. Itaque ab eo, qui eam familiam primus regno nobilitauit, Bethlehem ciuitas Dauidis appellabatur, vt hoc loco, & infra verſ. 11. Quanquam in veteri teſtamento cum Dauidis ciuitas nominatur, vbique arx Sionis intelligitur, quod ædificata à Dauide fuiſſet.

4. Aſcendit autem & Ioſeph.] Sicut alii aſcendebant in ſuam quiſq; ciuitatem. Sæpe monuimus עלה aſcendere apud Hebræos frequenter poni pro ire, etiamſi locus, quo itur eminentior non ſit. Quamquam & ſitus Bethlehem, ſi cum ſitu comparetur Nazareth, altior erat, quia aquæ à Iudæa in Galilæam defluebant. Verba ad hunc modum iungenda ſunt. Ioſeph etiam aſcendit à Galilæa, à ciuitate Nazareth, ne ſenſus eſſe videatur aſcendiſſe Ioſeph à Galilæa de ciuitate Nazareth, id eſt, qui erat Galilæus & ciuis Nazareth. Habitabat Ioſeph cum Maria in Nazareth ciuitate Galilææ, ibiq́ue, vt opinor, nati erant. Qua autem occaſione eorum parentes ex Bethlehem gentili ciuitate migrauerint in Nazareth, prorſus ignoratur: nec vt arbitror, ſciri poteſt, cum nulla de ea re extet hiſtoria. Probabile tamen eſt, quod hær. 51. ſcribit Epipha. Machabæorum tempore propter aſſidua bella, quæ in Iudęa erant, in Galilæam commigraſſe.

Eo quod eſſet de domo, & familia Dauid.] Non ſolum Ioſephum, ſed etiam Mariam ex familia Dauidis fuiſſe Matthæi 1. probauimus. Quod autem quidam hoc loco inter domum, & familiam Dauidis hoc diſcrimen ponunt, vt qui per fœminas ex Dauide deſcendebant, ex eius domo: qui autem per viros, ex eius familia eſſe dicerentur, nimis ſubtiles interpretes mihi videntur. Nemo enim ignorat, domum, & familiam idem eſſe, ſed nimirum Euangeliſta, vt vno verbo alterum explicaret, vtrumq́ue coniunxit. Et apud Matthæum probauimus Mariam per viros ex Dauide deſcendiſſe, & tamen ſupra ca. 1. 27. ex domo Dauid fuiſſe dicitur.

5. Vt profiteretur.] G. ἀπογράψασθαι, vt deſcriberetur, vt ſupra verſ. 1. & 3.

Cum Maria.] Poteſt nomen Mariæ referri aut ad verbum proximum, *Vt profiteretur*, aut ad ſuperius, *Aſcendit*, verſu præcedenti. Hoc probabilius: licet per hyperbaton dictum eſſe videatur. Non nego tamen Mariam fuiſſe deſcriptam: nam eorum opinionem, qui ſolos viros deſcriptos fuiſſe putant, ſupra refutauimus.

Deſponſata ſibi vxore prægnante.] Non eſt ſenſus deſponſatam illi fuiſſe, cum iam eſſet prægnans: ſed fuiſſe illi prius deſponſatam, & tunc cum in Bethlehem aſcenderunt, fuiſſe pręgnantem. Gręce ea ambiguitas, quæ in noſtra apparet verſione nulla eſt, οὔσῃ ἐγκύῳ, quæ prægnans erat. Deſponſata autem dicitur Græce μεμνηστευμένη, quæ eam proprie ſignificat, quæ deſponſa, & pacta in coniugium eſt, nondum tamen domum ducta: quamuis Maria vere iam ducta eſſet, vt indicaretur, ita eam vxorem fuiſſe, vt eſſet tamen virgo. De qua re apud Matthæum ca. 1. 18. 20. diſſeruimus.

6. Factum eſt autem cum eſſent ibi.] Non caſu, neque ſola natura factum eſſe, ſed diuina prouidentia intelligendum eſt, quæ conſtituerat, & per Michæam prophetam cap. 5. 2. declarauerat, vt in Bethlehem Chriſtus naſceretur. Ea prouidentia fecit, vt per id tempus edictum à Cæſare Auguſto de deſcribendo orbe vniuerſo prodiret, vt ea occaſione Ioſeph, & Maria tum, cum inſtabat partus, in eam venirent ciuitatem, vt ab omnibus interpretibus notatum eſt. Quærunt nonnulli quomodo Maria tam propinqua partui tantum ſpatium conficere potuerit? Quatuor enim vt minimum dierum à Nazareth in Bethlehem iter erat. Creditur vulgo aſino vectam fuiſſe, quod nec probari poteſt, niſi auctore populo, & neſcio, an Mariæ paupertati ſatis conueniat. Nam quæ aſinum habebat, quomodo nullum in diuerſorio locum inuenire, quo modo agnum emere non potuiſſet? At leue hoc argumentum eſt. Fateor, ſed ad refellendum id, quod nullo argumento probatur, quamuis leue ſatis eſt argumentum. Magis probabile, & pium eſt, quod grauiores auctores Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ, & Bernardus homilia in illa verba Apocalyp. 12. verſ. 1. *Signum magnum apparuit in cælo*, & Nicephorus libro primo, capit. 12. tradunt, non fuiſſe Mariæ moleſtum, ſicut cæteris mulieribus, & grauem vterum. Quod ego mihi omnino verum eſſe perſuadeo. Nam quæ ſine viro concepit, ſine dolore peperit, credendum eſt & vterum ſine moleſtia vlla geſtaſſe. Nihil ergo vicinitas partus impediebat, quo minus in Bethlehem etiam pedibus venire poſſet. Quin inuabat potius, quia Chriſtus, qui ibi naſci decreuerat, eam, vt credibile eſt, vt eo veniret, inſtigabat: & occulto iuuabat auxilio, non tam ab ea geſtatus, quam eam geſtans. Vero etiam ſimile eſt Mariam neque locum, neque diem ſui partus ignoraſſe: quare eo ſe libentius, atq; alacrius in viam dediſſe, quod partum ſuum videbat appropinquare. Colligitur ex hoc loco Mariam

B. Maria grauis non fuit vtero

Mariam non eodem die, aut eadem nocte, qua in eam peruenit ciuitatem peperiſſe, vt vulgaris quædam fert opinio: ſed per aliquot dies fuiſſe Bethlehem, antequam pareret, cum dicat Euangeliſta *cum eſſent ibi*, dies impletos fuiſſe pariendi. Cur autem hocipſum Euangeliſta dixerit ſupra cap. 1. 57. ex iis, quæ ex Origene, Ambroſio, & Theophylact. notauimus, poterit intelligi.

7. Et peperit filium ſuum primogenitum.] Primogenitum vocat Chriſtum, non quod poſt illum alios, ſed quod ante illum neminem Maria genuiſſet. Itaque etſi verbo aliud, re tamen ipſa primogenitus, & vnigenitus idem hoc loco ſunt: vide quæ de ea re apud Matthæum cap. 1. 25. diſputauimus.

Et pannis eum inuoluit.] G. καὶ ἐσπαργάνωσεν, & faſciauit, vt ita dicam, id eſt, faſciis obuoluit, vt inuolui ſolent teneri adhuc infantes, vt membra cōſtringantur, atque firmentur, enormiter aliquando fluxura, ſi diſſoluta eſſent. Non erat ea diligentia in Chriſti corpore neceſſaria, ſed erat debita. Nam quamuis ſine viro conceptus, ſine matre ſeruari poterat, tamen præſtitit illi mater officium, quod pia, ac diligens præſtare mater debuit. Et paſſus eſt in ſe fieri Chriſtus, quod in aliis hominibus fieri conſueuit, vt verum ſe hominem cæteris ſimilem declararet. Sumitur ex hoc loco non minimum argumentum ad confirmandam Eccleſiæ Catholicæ ſententiam, Mariam ſine ruptura vlla corporis, ſine vllo dolore peperiſſe. Quod vtrumque non alia ratione Caluiniani negant, quam quod omnis pietatis, omniſque honoris Beatæ Mariæ Virginis inimici ſint. Si enim aperto peperiſſet corpore, quomodo potuiſſet recens natum infantem excipere, & ſuis manibus inuoluere? Itaque non ſolum falſa, ſed etiam fabuloſa, & vt ſuſpicor ex Rabbinis nata opinio illa eſt, quam non modo in neſcio quibus apocryphis libris, ſed etiam apud Suidam nimis in hac re credulum auctorem lego, parienti Mariæ obſtetrices affuiſſe. Acutius Eccleſiaſtici viderunt auctores hoc ipſo loco indicari, ſine vlla eam obſtetricis ope peperiſſe, Gregorius Nazianzenus in Chriſto patiente, Cyprianus in ſermone de natiuitate Chriſti, Gregorius Nyſſenus oratione prima, de Reſurrectione Chriſti, Hieronymus contra Heluidium, Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ & Bernardus ſermone 4. in vigilia natalis Domini, Cypriani, & Hieronymi, quia illuſtriora ſunt, verba recitabo. *Panniculi* inquit Cyprianus, *pro purpura, pro byſſo in ornatu regio lacinia congeruntur: genitrix eſt, & obſtetrix, & deuotam dilectæ ſoboli exhibet clientelam: attrectat, amplectitur, iungit oſcula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio: nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio.* Et alio eiuſdem libri loco. *Vltro*, inquit, *maturus ab arbore baiula fructus elapſus eſt: nec oportuit villicari, quod ſponte prodibat.* Hieronymus vero ſic, *Abſit*, inquit, *vt hoc de matre Saluatoris, & viro iuſto ſit exiſtimandum. Nulla ibi obſtetrix, nulla muliercularum ſedulitas interceſſit: ipſa pannis inuoluit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit.* Quales fuerint faſciæ, aut panni, quibus natus inuolutus eſt Chriſtus, certo non poſſumus affirmare. Hæretici valde probare poſſe vellent ſericos, aut certe pretioſos fuiſſe. Nos viles, ſi non ſordidos fuiſſe credimus, quales pauperum eſſe ſolent. Conſtat enim tam pauperem Mariam fuiſſe, vt illi ne prægnanti quidem, aut parienti locus fuerit in diuerſorio, vt infantem in præſepi præ inopia poſuerit, vt ad emendum agnum in ſacrificium ſatis non habuerit facultatis. Quid Cyprianus ea de re ſenſerit, paulo ante audiuimus. Eadem omnium veterum auctorum ſententia eſt.

B. Virginis partus ſine ruptura, et dolore, contra Caluinianos.

Dictione inuoluit.

Et reclinauit eum in præſepio, quia non erat eis locus in diuerſorio.] Quid hoc loco diuerſorium appelletur, & quale nam fuerit, nonnulli dubitant. Eorum opinionem, qui diuerſorium hoc loco propriam domum Ioſeph. & Beatæ Virginis ſignificare putant, quaſi κατάλυμα non ſolum pro publico hoſpitio, ſe pro omni etiam domicilio accipiatur, ſupra ver. 3. refutauimus, & ex hoc ipſo loco magis etiam refutari poteſt. Quo enim modo in diuerſorio, id eſt, domi ſuæ illis locus non erat? Reſpondent non fuiſſe locum illis commodum, vt ponerent filium. At Euangeliſta non ſolum puero, ſed & illis ipſis, id eſt Mariæ, & Ioſeph, locum non fuiſſe indicat, vbi conſiſterent in diuerſorio, ideo ſe in ſtabulum recepiſſe. Alia quædam inter minus nobiles interpretes fertur opinio ex Beda, vt aiunt, diuerſorium diffinientes locū in vico ſuperne tectum, cætera patulum, & in diuerſas apertum vias, quales illi ſunt quos in Gallicis videmus vrbibus ad agendos mercatus accommodatos, quoſque Galli patria lingua *hallas* appellant. Id neque Beda dicit, neque credibile eſt eiuſmodi fuiſſe diuerſorium. Quare per diuerſorium quamuis non ſolum publicum hoſpitium, ſed omne etiam conſuetum hominum domicilium intelligendum eſſe putent, ita vt diuerſorium, id eſt, hominum habitatio, ſtabulo id eſt beſtiarum habitationi opponatur: tamen non exiſtimo conſuetum hominum hoſpitium, quo omnes peregrini diuertunt, excludi. Hoc modo maior ſententiæ vis additur, vt ſignificetur Ioſephum, & Mariam non ſolum in publicis hoſpitiis, ſed ne in priuatis quidem ciuium domibus locum inuenire potuiſſe: itaque ab hominibus excluſos ſe in ſtabulum, id eſt in locum beſtiarum recepiſſe. Quæritur à quibuſdam quî fieri potuerit, vt illis in diuerſorio locus non eſſet? Si eorum vera eſſet opinio qui exiſtimant in eam quemque ciuitatem, vt deſcriberetur, ire debuiſſe, in qua domum haberet, maior eſſet quæſtio: cum enim ſinguli ſingulas haberent domos, non poterat cuiquam deeſſe locus omnibus ſe in ſuam quoque domum recipientibus. Sed eam opinionem verſu 3. confutauimus. Duæ igitur, cur Ioſeph, & Maria in diuerſorio locum non inuenerint, cauſæ probabiles afferuntur. Altera multitudo ciuium, & eorum qui ex genere Dauidis erant vndique per id temporis, vt deſcriberentur, in eam ciuitatem affluentium. Hæc vt opinor potiſſima fuit cauſa: ſed altera etiam fuit ſumma, & omnibus odioſa paupertas. Nam ſi diuites fuiſſent, non dubito, quin illis locus non fuiſſet defuturus: quo enim pecunia non penetrat? Alii aliam etiam afferunt cauſam quod in Bethlehem vltimi omnium perueniſſent. Id non recipio, non ſolum quia probari non poteſt, ſed etiam quia poteſt coniectura aliqua refutari. Indicauit enim, vt adnotauimus, Euangeliſta ſuperiore verſu per aliquot dies, antequam Maria pareret, ibi fuiſſe: non ergo poſtremi venerant. Et eſt vero ſimile Ioſephum, & Mariam ad parendum Cæſaris edicto fuiſſe promptiſſimos, Alii ſolent quærere, vbi ſtabulum illud fuerit, vbi natus eſt Chriſtus. Quidam extra vrbem Bethlehem illud ponunt, & quia, ſi intra vrbem fuiſſet, non potuiſſent Magi Chriſtum adorare, quin ab omnibus ciuibus viſi fuiſſent, itaq; non potuiſſet locus vbi Chriſtus eſſet, Herodem latere: & quia non potuiſſent paſtores qua nocte Chriſtus natus eſt, in media vrbe locum inuenire, nullo indice: in qua ſententia inter antiquiſſimos auctores Iuſtinus etiam eſt in dialogo cum Tryphone: inter recentiores nonnulli, quibus ideo non aſſentior, quia id in ſumma dicunt Chriſtum in Bethlehem non eſſe natum, quod ſcripturæ repugnat. Et qđ de Magis dicitur, leue eſt: graues enim auctores Epiphanius, & alii ſentiūt Chriſtum, cum Magi venerunt, non iam in ſtabulo, ſed in domo fuiſſe, vt Matthæus capit. 2. 11. ſignificat, *Et intrantes domum inuenerunt puerum cum Maria matre eius, & procidentes adorauerūt eum.* De paſtoribus quomodo ſtabulum inuenerint, verſ. 16. dicemus. Cum in vrbe igitur ſtabulum illud fuerit, alia reliqua quæſtio eſt, quam niſi ab aliis magno ſtudio tractari viderem, libenter præterirem, coniunctūne cum diuerſorio, an ab eo ſeparatum ſtabulum illud fuerit. Id ego non ſolum incertum eſſe arbitror, ſed etiam curioſum quærere. Tamen eſt vero ſimile publici hoſpitii ſtabulum fuiſſe, in quod ſe Ioſeph, & Maria domo excluſi receperint. Qui Ieroſolymitanam regionem luſtrauerunt, narrant ſtabulum illud ſpeluncam fuiſſe quandam, in qua præſepe in rupe exciſum eſſet, quod cum teſtimonio veterum auctorum conuenit. Nam & Epiph. hær. 51. & Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate ſemper ſpeluncam appellant: Theodoretus vero libro 8. de græcar. affect. curat. tophaceum ſpecū vocat. Dubitari etiam poteſt an Chriſtus in ipſo ſtabulo, vbi præſepe erat, natus fuerit. Potuit enim in diuerſorio, aut alibi naſci, & cum locus ibi commodus non eſſet cunis, in præſepi, tanquam in cunis poni. Potuit quidem id fieri, ſed credendum non eſt, ita factum eſſe. Nam quamuis Euangeliſta non dicat in ſtabulo natum fuiſſe, ſed, cum natus iam eſſet, in præſepi reclinatum, tamen dubium mihi non eſt, quin eodem loco, id eſt in ſtabulo natus, & reclinatus fuerit. Cum enim dicit Euangeliſta, non fuiſſe eis locum in diuerſorio, non de infante, aut non de ſolo certe infante, ſed etiam de Ioſepho, & Maria loquitur. Itaque non ſolum ſignificat, non fuiſſe in diuerſorio locum commodum infanti, ſed non fuiſſe locum vbi Ioſeph, & Maria commorari poſſent, ideoq; in ſtabulum diuertiſſe. In ſtabulum ergo, cum primum venerunt, locum in hoſpitio non reperientes ſeſe contulerunt: aut ſi in ipſum hoſpitium primum excepti ſunt, ſuperuenientibus potentioribus coacti ſunt cedere, & in ſtabulum abire. Ibi habitabant, ibi Virgo peperit, ibi natum reclinauit infantem. Cur ergo Euangeliſta de ſtabulo mentionem non fecit, niſi cum de infante in præſepi reclinato locutus eſt? Quia non agebat de Ioſeph, & Maria, niſi propter infantem: & quia quod Ioſeph, & Maria in ſtabulo habitabant, non myſterium, ſed neceſſitas erat; *non enim erat eis locus in diuerſorio*; quod autem Chriſtus in præſepio reclinaretur, myſterium erat. Oportebat enim vt in medio duorum animalium cognoſceretur, quemadmodum ſeptuaginta interpretes reddiderunt apud Habacuc cap. 3. 2. quod nos legimus, *In medio annorum viuifica illud*, & ex illis veteres auctores citare ſolent: oportebat, vt cognoſceret *bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui* Iſa. 1. 3. vt veteres auctores Origenes homilia 13. Ambroſius hoc loco. Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, & Gaudent. tractatu 8. in Exod. exponunt. Et vero credibile eſt, aliqua etiam tunc in ſtabulo fuiſſe animalia, præſertim in tanta hominum multitudine, vt prophetia eo etiam modo impleta eſſe videretur. Ac Gregorius quidem Nyſſenus eo loco, quem modo deſignauimus bouem, & aſinum ibi fuiſſe putant. *Quamobrem*, inquit, *idcirco præſepio, quod eſt habitaculum brutorum, is, qui de cœlo deſcendit, panis vitæ proponitur, vt etiam bruta irrationalia etiam ſumpto cibo rationem adipiſcantur. Medius igitur inter bouem, & aſinum in præſepio vtriuſque Dominus eſt, vt ſoluto interſtitio ſepis ambos in ſeſe creet in vnum nouum hominem, & ab hoc graue iugum legis auferat, & illum ſimulachrorum cultus onere leuet.* Sed non ideo recipienda ea opinio eſt, quæ apud vulgum obtinuit, vtrumque & bouem, & aſinum Ioſephi fuiſſe: aſinum duxiſſe vt eo grauida Maria veheretur, bouem vero vt venderet, & cenſum inde debitum ſolueret.

Diuerſorii nomine quid intelligatur.

Cur locum in diuerſorio non inuenerint.

An extra vrbem ſtabulum fuerit.

Quale fuerit.

Chriſtus in ſtabulo natus, & reclinatus.

8. Et paſtores erant in regione eadem vigilantes.] G. ἀγραυλοῦντες, in agro ſtabulantes, ſub dio cubantes cum grege, vt facere in regionibus calidis etiam hyeme paſtores ſolent. Noſter interpres pro ἀγραυλοῦντες videtur legiſſe ἀγρυπνοῦντες *vigilantes*, quod non male conuenit, cum ſimilis ſententia, quaſi huius verbi explicatio ſequatur.

Et cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.] τὰς φυλακὰς cuſtodias, id eſt quatuor noctis vigilias ordine ſuo agentes. Sæpe diximus φυλακὰς cuſtodias quatuor noctis partes à Græcis appellatas, in quas militari diſciplina diuiſa nox erat, vt milites, qui iidem tota nocte vigilare non poterant, quarta vigilarent parte, eſſentque ſemper, qui per quaterna noctis interualla aliis ſomno, aut labore oppreſſis, integri ſuccederent. Eas cuſtodias Latini vigilias appellarunt: ideo noſter interpres, non verborum proprietatem, ſed ſenſum, & vſum intuitus vigilias reddidit. Apparet ex hoc loco quod in bello propter hoſtes facere ſolebant milites, id paſtores propter beſtias, aut fures facere ſolitos, vt excubias ordine ſuo agerent. Itaque quod auctor Scholaſticæ ſcribit hiſtoriæ morem antiquis fuiſſe, vt in vtroque ſolſtitio vigilias noctis cuſtodirent ob Solis venerationem, eumq; morem ad Iudæos propter vicinitatem permanaſſe, puerilis eſt error. Quod dicit *in regione eadem* paſtores fuiſſe, eo pertinet, vt ſignificet non procul ab vrbe fuiſſe eos, ideoque facile venire, & Chriſtum videre potuiſſe. Quis locus ille fuerit, cum ego dicere non auſim, Hieronymum dicētem inducam. Is in epitaphio Paulæ ad Euſtochium virginem ſic ſcribit. *Haud procul inde deſcendit ad turrim Ader, id eſt gregis, iuxta quam Iacob pauit greges ſuos, & paſtores nocte vigilantes audire meruerunt, Gloria in excelſis Deo, & ſuper terram pax hominibus bonæ voluntatis.* Et in traditionibus Hebraicis ad hunc modum, *Et profectus eſt Iſrael, & extēdit tabernaculum ſuum trans turrim Ader. Hunc locum Hebræi eſſe volunt vbi poſtea templum ædificatū eſt, & turrim Ader: turrim gregis ſignificare, hoc eſt congregationis, & cœtus: quod & Michæas propheta* c. 4. 8. *teſtatur dicens, Et tu turris gregis nebuloſa filia Sion, & cætera. illoq; tempore Iacob trans locum, vbi poſtea templum ædificatum eſt, habuiſſe tentoria. Sed ſi ſequamur ordinem viæ paſtorum, iuxta Bethlehem locus eſt, vbi vel angelorum grex in ortu Domini cecinit, vel Iacob pecora ſua pauit, loco nomen imponens: vel, quod verius eſt, quodam vaticinio futurum iam tunc myſterium monſtrabatur.* Qua hora, aut qua vigilia angelus paſtoribus apparuerit, ne quærendum quidē arbitror, etſi ſcio auctorem illum commentariorum in Pſalmos, qui Arnobio falſo tribuuntur, Pſ. 129. affirmare auſum, quartam fuiſſe vigiliam.

Gen. 35. 21.

9. Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos.] G. ἐπέστη αὐτοῖς ſuperadſtitit illis. Idem ſenſus niſi quod his verbis magis exprimitur. Significatur enim, quaſi de cœlo ſuperueniſſe angelum, & ſupra paſtores ſublimem conſtitiſſe. Quod dicit, *Ecce*, rem ſubitam, & improuiſam fuiſſe indicat. Quis ille fuerit angelus, qui natum Chriſtum paſtoribus annuntiauit, Euangeliſta non dicit, ſed tamen Gabrielem fuiſſe, videtur antiqua eſſe traditio: nam Cyprianus in tractatu de natiuitate Chriſti id tanquam ab omnibus creditum dicit: *Veniunt*, inquit, *paſtores in Bethlehem, quem prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel ciuitas parua, domus paupercula, ſupellex exigua.*

Et claritas Dei circumfulſit illos.] G. καὶ δόξα κυρίου, & gloria Domini, id eſt diuinus quidam ſplendor. Nam iis non aſſentior, qui aliud lumē hoc loco, aliud δόξαν gloriam fuiſſe credunt: quid enim circumfulgere potuit niſi lumē? & videmus ſimilem fuiſſe Chriſti, Eliæ, & Moyſis in transfiguratione fulgorem, ab eodemq; Luca δόξαν gloriam, ſeu maieſtatem appellari cap. 9. 31. 32.

31.32 Noſter certe interpres hoc ſenſu hunc locum intellexit cum δόξαν reddiderit claritatem. Idcirco lux iſta miſſa, quę paſtoribus affulgeret, vt quos videbant, audiebantque, angelos lucis eſſe intelligerent, qui à Deo mitterentur, illisque fidem haberent. Sic Leo ſer. 5. de Epiphania. *Cum ortum Domini angelo nuntiante paſtores cæleſtis exercitus ſunt claritate circundati, vt non ambigerent de maieſtate pueri quem erant in præſepi viſuri, nec putarent quod in ſola natura hominis eſſet editus, cui ſuperna militia famularetur occurſus.* Recte obſeruauit Beda, nuſquam alias in ſcripturis angelos cęleſti lumine fulgentes apparuiſſe. Merebatur Sol iuſtitiæ, qui amictus eſt *lumine ſicut veſtimento*, vt eius etiam miniſtri angeli in ipſius præſertim natali die lumine veſtirentur. Quatuor hic quæſtiones ſunt, prima cur Chriſtus ſtatim natus innoteſcere voluerit. Secunda cur non omnibus. Tertia cur paſtoribus potius, quam aliis. Quarta cur per angelos potius, quam alio genere reuelationis. Primæ quæſtionis facilis ex diuinæ prouidentiæ coniectura ſolutio eſt. Conueniebat aliquos natiuitatis eius eſſe teſtes, vt conſtaret, non alium, quam qui in Bethlehem, & in ſtabulo natus, atque in præſepi poſitus eſſet, Iudęorum Regem eſſe. Solent naſcentibus Regibus adhiberi teſtes, ne quis falſus pro vero Rex ſupponatur. Id ipſum Chriſtus fieri voluit ſe naſcente, & tamen non defuerunt Pſeudochriſti, qui eius nomine venirent, dicerentque, *Ecce hic eſt Chriſtus, aut illic.* Cur autem non omnibus innoteſcere voluerit, in promptu ratio eſt. Non conueniebat, vt omnes, aut multi tunc myſterium cognoſcerent, ne res ad Herodis vſque aures penetraret. Cur potius paſtoribus, multæ ab variis auctoribus probabiles rationes afferuntur. Prima, quod ſimpliciſſimum hominum genus id fuerit, quod & Deo maxime probaretur, cuius *cum ſimplicibus ſermocinatio eſt*, & ad fidem eſſet natura ſua propenſum. Ac nimirum facile paſtores crediderunt Regem, & Saluatorem eſſe mundi, quem in ſtabulo natum videbant more paſtoris, quod Scribæ, & Phariſæi minime crediidiſſent, qui tot poſtea, tantisq; conſpectis miraculis credere noluerunt. Hanc rationem Cyprianus in ſermone de Natiuitate Chriſti, Theophylactus, Euthymius, & Chryſoſtomus apud D. Thom. reddunt. *A ſapientibus*, inquit Cyprianus, *& prudentibus non quærit teſtimonium qui paruulis ſe reuelat. In huius doctrinæ initio ſtatim faſtus, & ambitio condemnatur.* Secunda eſt, quod Chriſtus veniret, vt verus eſſet paſtor, princepsq; paſtorum, vt vocatur à Ioanne c.10. v.11.14. & à Petro 1 epiſt. c.2.25. & c.5.4. Itaque oportebat ſe primum paſtoribus oſtendere. Sic Euthymius, & poëta Sedulius,

Pſal.103.2.

Cur Chriſtus ſtatim ac natus innoteſcere voluit.

Matth.24.23.

Cur non omnibus & cur potius paſtoribus.

Prou.3.32.

Libro 2. Operis.

Tunc primus ignaris paſtoribus ille creatus
Emicuit, quia paſtor erat.

Tertia, quia erat agnus, vt ait auctor librorum de mirabilibus Sacræ ſcripturæ, qui Auguſtino tribuuntur libr.1. cap.3. Et in hoc conueniens ab angelis peractus ordo conſpicitur, vt prius paſtoribus natus agnus, & gregibus paſtor nuntiaretur. Et Sedulius eodem loco,

——gregibusq; refulſit
Agnus, & Angelicus cecinit miracula cœtus.

Quarta, vt exemplo ſuo doceret paſtoribus primum Eccleſiæ myſteriorum à Deo reuelationes fieri, vt ex illis cæteri diſcant. Ita Origenes homilia 12. & Leo ſermone 9. de Natiuitate Chriſti, & Euthymius in commentariis. *Quod enim* inquit Leo, *paſtoribus pro gregum ſuorum cuſtodia vigilantibus nuntiauit angelus, etiam noſtrum impleuit auditum: & ideo dominicis ouibus præſumus, quia verba diuinitus edita cordis aure ſeruamus, tanquam & in hodierna feſtiuitate dicatur, euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie* A *Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Quinta denique ratio, cur primum paſtoribus patefieri voluerit, non alia mihi videtur fuiſſe, quam qua poſtea voluit ex piſcatoribus, & infimæ conditionis hominibus Apoſtolos facere. Fecit primum ex paſtoribus Euangeliſtas, & Apoſtolos: fecit poſtea ex piſcatoribus paſtores. Quo conſilio exponit D. Paulus prioris Corint.1.26.27.28. *Videte*, inquit, *vocationem veſtram, fratres, quia non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea, quæ ſunt, deſtrueret: vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius.* In hanc ſenten- B tiam D. Bernardus ſer.3. de Natiuitate, & Theophylactus interpretantur. D. Ambr. ſerm.13. & Hieron. in Epitaph. Paulæ, & Beda, & Græcus auctor D. Thom. docere putant, voluiſſe Deum, aut eius angelos vigilantibus, maximeque paſtoribus Eccleſiarum curam gerentibus apparere. Quid ex hoc loco Valentiniani ad confirmanda ſua illa deliria colligerent, referre piget, & poterit lector apud Iren. lib.3. c.11. reperire. Ad quartam quæſtionem D. Greg. ho.10. in Euangelia reſpondet his verbis, *Sed quærendum nobis eſt, quidnam ſit, quod Redemptore nato paſtoribus in Iudæa angelus apparuit, & ad adorandum hunc ab Oriente Magos non angelus, ſed ſtella perduxit: Quia videlicet Iudæis, tanquam ratione viven-* C *tibus, rationale animal, id eſt angelus prædicare debuit. Gentiles vero, quia vti ratione neſciebant, ad cognoſcendum Dominum non per vocem, ſed per ſigna perducuntur.* Vnde etiam Paulus dicit prophetias fidelibus datas non infidelibus: ſigna autem infidelibus, non fidelibus.

Cur paſtoribus angelus apparuit.

1. Corin.14.22.

Et timuerunt timore magno.] Vehementer timuerunt: notus Hebraiſmus, qualis ille Pſal.13.5. & 52.6. *Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor*, & Matth.2.10. *Gauiſi ſunt gaudio magno valde*, & Ioan.3.29. *Gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* Vulgaria hæc ſunt. Timuerunt autem paſtores, & ſubito, & inſolito angeli conſpectu. Vide quæ c.1.12. diximus. Quot paſtores fuerint, quibus angelus apparuit, minus etiam compertum eſt, quam quot fuerint Reges, qui ad adorandũ venerunt D Chriſtum: ſed tamen D. Bernard. ſer.6. de natali Domini auctor eſt fuiſſe tres, quemadmodum Leo ſer.1. & 5. & 6. & 7. de Epipha. tres Magos fuiſſe dixit. Credibile aliquam de ea re olim traditionem fuiſſe, vnde id vterque auctor acceperit.

Hebraiſm.

Quot paſtores, quibus angelus apparuit.

10. Nolite timere.] Sic ſolent plerumque boni angeli, cum hominibus apparent, territis timorem pellere, vt quæ dicturi ſunt, æquo animo poſſint accipere. Diximus de hac re capit 1. 13.30. & Matthæus 28. 4.5.

Ecce enim Euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo.] Tres cauſas angelus reddit, quare paſtores timere non debeant: quod illis gaudium nuntiaturus veniat: quod non priuatum, ſed publicum gau- E dium commune omni populo futurum: quod non aliis, ſed ipſis id annuntiaret, quod magni, ſingularisque erat beneficii. Hanc vim habere videtur illud *vobis*. *Gaudium* autem vocat lætum nuntium, quod gaudii materiam prębiturum erat. Videtur angelus & re ipſa, & verbis Euangelium initiare. Nam & re quidem vera Euangelium, id eſt bonum nuntium prædicabat, & verbo ipſo vſus eſt euangelizandi, εὐαγγελίζω ὑμῖν, *euangelizo vobis.* Cum dicit *omni populo*, Beda & Theophylact. non ſolum Iudæorum, ſed Gentilium etiam populum intelligendũ exiſtimant: quod maiori Chriſtus lætitiæ credentibus Gentilibus, quam non credentibus Iudæis fuerit. Magis mihi ſententiæ ratio, quam ſententia ipſa probatur. Ita enim ſe res habet, maius Chriſtum Gentilibus gaudium, quam Iudæis

attuliſſe: ſed tamen angelum de ſolo Iudæorum po- A pulo locutum arbitror, accommodate non ſolum ad perſonam paſtorum, quibuſcum loquebatur, qui que Iudæi erant, ſed ad omnium etiam Iudæorum expectationem, ac ſenſum, qui Chriſtum ſibi ſolis venturum ſperabant, quemadmodum & Chriſtus ad eos ſe ſolos veniſſe teſtatus eſt, Mat.15.24. quãuis nõ receptus à ſuis ad alienos, id eſt Gentiles ſeſe contulerit.

11. *Quia natus eſt vobis hodie Saluator.*] Hoc eſt Euangelium, i. gaudium illud magnum, quod ſe illis angelus nuntiaturum dixerat, Saluatorẽ illis natum eſſe. Quo nihil ab angelo maius dici, nihil à Iudæis iucundius audiri poterat, in nullam rem æque atque in venturum Chriſtum intentis, qui ſe ab ea tyrannide, qua oppreſſi erant, liberaret. Hoc enim Saluatoris nomine ſæpe Chriſtus per Prophetas promiſſus fuerat, Iſa. 19.20. & 62.11. & Zachariæ 9.9. Non igitur temerè, ſed magno conſilio, & veluti artificio quodam factũ eſt, vt angelus hoc nomine vſus fuerit: partim opinor, quia ipſum per ſe Saluatoris nomen ſplendidũ, & lætum erat, & ſalutem expectantibus iucundum auditu, & gaudium illud magnum, quod promiſerat angelus, præ ſe ferens: partim vt ad prophetias illas alluderet, quas paulo ſupra commemorauimus, quibus Iudæis Chriſtus Saluatoris nomine promiſſus fuerat. Quod ait *vobis*, perinde eſt, ac ſi dicat Iudæis, quibus promiſſus erat: ſed habet aliquanto maiorem vim, quàm ſi dixiſſet Iudæis. Maiore enim ferit affectu paſtorum animos, cum dicit, *vobis*, quaſi illis veniſſet ſolis.

Qui eſt Chriſtus Dominus.] Chriſtus ille verus Deus, quem Iudæi omnes expectatis. Deſcribit Chriſtum angelus omnino talem, qualem Iudæi venturum ſperabant, vt probet paſtoribus fidem ſuam, ſe non vana, ſed certa, & explorata nuntiare, atque iis conſentanea, quæ à Iudæis crederentur. Recte ex hoc loco Chriſti diuinitas probari poteſt. Cum enim angelus CHRISTVM Dominum vocat, Deum eſſe ſignificat.

In ciuitate Dauid.] Potuit angelus breuius dicere, *In Bethlehem*, ſed voluit ea etiam ratione Chriſtum deſcribere, & eum, de quo loquebatur, verum eſſe Meſſiam ſignificare, qui & in Bethlehem, & ex genere Dauidis naſciturus erat, ideo & vrbis, & Dauidis nomen expreſſit.

12. *Et hoc vobis ſignum, inuenietis infantem pannis inuolutum & poſitum in præſepio.*] Vt probet angelus ſe à Deo miſſum eſſe, veraque nuntiare, ſignum adhibet, id eſt argumentum, quod fidem facit: ſic Gabriel dixit Zachariæ c.1.20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo hæc fiant.* Sic Mariæ, ver. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua, & hic menſis ſextus eſt illi, quæ vocatur ſterilis.* Sic ille alius angelus Gedeoni duplex dedit ſignum, Iud.6.36.37. Illud mouere lectorem poteſt, quod ſignum ipſum, quod hoc loco angelus tradidit, non ſatis certum eſſe videatur. Quo enim modo ſequitur infantem illum Saluatorem eſſe, quia pannis inuolutus, & in præſepi poſitus erat? inde potius probari poſſe videbatur humano quidem iudicio rem æſtimantibus Saluatorem non eſſe. Notæ ſunt ex Epheſino Concilio facetiæ Neſtorij negantis ſe Deum bimeſtrem, trimeſtremue vocaturum. Quidam hoc ſic interpretãtur: quaſi angelus non dederit ſignum, quo ſibi paſtores crederent, ſed quo infantem dignoſcerent, & ab aliis, ſi qui eſſent, infantibus diſtinguerent. Sic Beda, *Et notandum*, inquit, *ſolertius, quod ſignum nati Saluatoris datur infantem: non Tyrio exceptum oſtro, ſed pannis ſquallentibus inuolutum non in ornatis auro ſtratoriis, ſed in præſepibus inueniendum.* Alij ſignum hoc eſſe, quod Chriſtus tanquam veri- A tas debuerit figuræ reſpondere: in veteri autem Teſtamento duos potiſſimum homines Chriſti figuram fuiſſe, Moyſem, & Cyrum: vtrumque autem, dum infans eſſet in ſumma inuentum fuiſſe paupertate. Nota vtriuſque hiſtoria eſt, altera ex ſacris, altera ex prophanis Auctoribus. Bernardus etiam in iis eſt, qui paupertatem, tanquam verum Saluatoris ſignum datum fuiſſe putant. Quod ergo magis arbitror ad mores, quam ad litteralem, quem quærimus, ſenſum accommodatum. Sunt qui ex eo, quod angelus dicit poſitum in præſepi, colligant præſepe illud, in quo Chriſtus iacebat, celebre, & vulgo notũ fuiſſe, quod nulla alia adiecta loci notatione paſtores, vbi locus eſſet, intellexerint: idque ex Brochardo confirment. B Cæterum Brochardus non ſcribit, quale, quamue celebre fuerit, cum Chriſtus natus eſt, ſed quale ſua fuerit ætate. Sic igitur exiſtimo ſignum, quod angelus tradit, in eo conſiſtere, quod futura prædicat, fore, vt cum eo paſtores venerint, infantem in præſepi poſitum inueniant: quod, niſi à Deo miſſus fuiſſet, ſcire non potuiſſet. Nam etſi iam tum infans in præſepi poſitus erat, poteratque de re præſenti certo, & aſſeueranter quiuis loqui: tamen poterat, mater antequam eo paſtores venirent, inde remouere, & aut materno more in vlnas accipere, aut alibi ponere: quod facturam non eſſe angelus diuinauit. Atque C hoc ſenſu Cyprianus in libr. de Natiu. Chriſti, & Euthymius interpretantur, eſtque lib.1. Regum cap.10.2. Simile admodum exemplum: vt probaret Sauli Samuel vera eſſe, quæ dixerat, & ſibi diuinitus reuelata, hoc tradit ſignum: *Cum abieris hodie à me, inuenies duos viros iuxta ſepulchrum Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentesq; tibi, inuentæ ſunt aſinæ, ad quas ieras perquirendas.* Maior quæſtio eſt, quomodo potuerint tam facile paſtores locum inuenire, cum angelus tantum dixerit infantem in præſepi poſitũ eſſe: nec, in quo prępſepi eſſet, declarauerit. Credibile eſt angelum locum omnino paſtoribus deſignaſſe, & quodammodo demonſtraſſe digito, ſed nimirum Euangeliſtæ id ſtudij non fuiſſe, vt omnia angeli verba, ſed ea tantum, quæ ad rem maxime pertinerẽt, quæque myſterij aliquid præ ſe ferrent, recitaret: quale eſt illud, quod in ciuitate Dauid eſſet natus, quodque in præſepi eum inuenturi eſſent: quorum alterum ad deſcribendã per- D ſonam veri Meſſiæ, alterum ad faciendam dictis fidẽ erat neceſſarium.

Signum nati Saluatoris, quam verum, & certum.

13. *Et ſubito facta eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis.*] Militiam cœleſtem angelorum multitudinẽ vocari dubium non eſt. Solent enim angeli, qui in cœlo ſunt, Dei milites appellari Iob 25.3. ſiue quod Deo, tanquam duci milites obediãt, vt Beda ait: ſiue quod iis etiam ad gerenda bella pro militibus vtatur Deus, vt ex Daniele c.10.20 perſpicuum eſt. Quamuis alio quodam ſenſu militia cœli in litteris ſacris idololatria infamis eſſe ſoleat, ſtellaſque ſignificet, quæ pro diis à vaniſſimis hominibus colebantur. Multi, & no- E ti ſunt loci. Duobus nominibus Euangeliſta angelorum multitudinem exaggerauit, & quod non ſimpliciter angelos, ſed militiam, quaſi magnum angelorum exercitum, appellauit, & quod multitudinem fuiſſe dixit. Quod ait multitudinem angelorum cum priore angelo factam fuiſſe, interpretari poſſumus, aut multos alios è cœlo veniſſe angelos, qui ante non venerant, vt Beda, & Euthymius intelligunt: aut, quod magis probo, multos alios angelos, qui ibi cum altero prius erant, ſed nec apparebant, neque audiebantur, aut apparere, aut audiri certè cœpiſſe. Subito autem dicit, quod de improuiſo aut apparuerint, aut audiri cœperint. Eo pertinebant omnia, vt non vno tantum, aut duobus teſtibus, in quorum tamen ore

Cur angeli militia cœleſtis appellentur.

4. Reg.21.3.5. & 2. Par.33.3.5.

Deut.17.6. & 19.15.

omne verbum ſtare lex præcipiebat: ſed omnium ferè angelorum teſtimonio, Chriſti ortus Saluatoriſq; officiũ probaretur: recteq; in lib. de natiuitate Chriſti ſcribit Cyprian. *Multiplicantur teſtes, militia cœleſtis cõclamat, credit paſtorum cuneus, & exultat.* Recte etiam Beda, & non minus ad mores, quàm ad ſenſum huius loci accommodatè: *Vno,* inquit, *euangelizante nuntio natum in carne Deum, mox multitudo militiæ cœleſtis aduolans, conſono in laudem creatoris ore prorumpit, vt & ſui, ſicut ſemper, obſequij deuotionem Chriſto impendat, & nos ſuo pariter inſtituat exemplo: quoties vel aliquis fratrum ſacræ eruditionis verbis inſonuerit, vel ipſi lecta, ſiue audita, quæ pietatis ſunt, ad mentem reduxerimus, Deo ſtatim laudes ore, corde & opere reddendas.*

Angelorũ hymnus.

14. *Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*] Breuis licet ſit angelorum hymnus, multas tamen habet difficultates. Illud conſtat Dei laudes in eo cani, eiuſq; duas eſſe partes, alteram in qua de Deo, alteram in qua de hominibus agatur. Tres alij faciunt, vt, *Gloria in altiſſimis Deo,* vna ſit: *In terra pax,* altera; *In hominibus bona voluntas,* quemadmodum Græcè legitur, tertia. Quam opinionem poſtea refutabimus. In prima igitur parte illud ſolum dubitatur, ſintne hæc verba optantium, precantiumue angelorum, an annuntiantium: id eſt, an Deo angeli gloriam optent, quaſi dicant: Gloria in excelſis ſit Deo, an enũtient, tanquam ſi dicerent: Gloria in excelſis eſt Deo. Multis interpretibus optantium eſſe placet, quod vt ait Lucas, Deum angeli laudarent: qui vero laudant, optandi modo vti ſoleant. Atqui inde ego è contrario annuntiantium eſſe probo. Eſt enim laudare non bona ei, qui laudatur, optare, quæ nõdum in eo ſint: ſed, quæ in eo iam ſunt, prædicare, vt ab aliis cognoſcantur, aut apud ſe certè confiteri. Omnes Pſalmi exemplorum pleni ſunt, qui cum Deum maxime laudant, res ab eo mirabiliter geſtas commemorant, Pſ. 105. & 106. Præterea canentes angeli ea, quæ à priore angelo dicta fuerant, proculdubio confirmare voluerunt. Ille autem non dixerat, quod futurum erat, ſed quod iam erat factum, annuntiauerat, Saluatorem natum eſſe, ergo & iſti nihil Deo optant, ſed eum ob miſſum Saluatorem laudant. Adde quod ſequentia vix optantis eſſe poſſint: *Et in terra pax hominibus,* vt illi ipſi auctores confitentur: Atqui vero ſimile profecto non eſt tam paucis verbis tantoperè laudandi rationem fuiſſe mutatam. Ita etiam Theophylact. & Euthym. exponunt. Senſus ergo eſt, *Gloria in altiſſimis,* id eſt in cœlo parta eſt Deo, hoc eſt materia glorificandi Deum angelis qui in cœlo ſunt, Chriſto nato exhibita eſt. Itaque non iungo illud, *In altiſſimis* cũ *Deo,* quaſi ſenſus ſit, Gloria Deo, qui eſt in altiſſimis, quemadmodum quoſdam interpretari video, ſed in altiſſimis Gloria eſt Deo, id eſt angeli, qui in altiſſimis ſunt, Deum laudant, aut laudent, vt exponit Diuus Auguſtin. lib. 2. de ſermone Domini in monte, cap. 10. Solet enim cœlum pro angelis, ſicut terra pro hominibus accipi Deuteronomij 32. 1. Iob 15. 15. & Pſal. 68. 35. & 148. 1.

Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.] Sunt, qui duo, vt paulo ante diximus, in his verbis mẽbra diſtinguant: *Et in terra pax, hominibus bona voluntas,* bona enim voluntas nõ bonæ voluntatis Græcè eſt. Sic Andreas Ieroſol. in ſermone de laudibus beatæ Mariæ, Niceph. lib. 1. c. 12. Theoph. & Euthym. in commentariis. Ego vnum tantum membrum eſſe arbitror vetuſtiores ſecutus auctores, Origenem hom. in Lucam 13. Cyprianum tractatu de natiuitate Domini, Hilarium in 2. de Trinitate, Ambroſ. ſerm. 13. Auguſtinum lib. 2. de ſermone Domini in monte, cap. 10. Seuerianum apud Chryſoſt. in ſermone de pace, Cæſarium homilia 12. Leonem ſerm. 6. de natiuitate, Gregoriũ lib. 28. moral. cap. 7. & hom. 8. in Euangelia, Bedam in commentariis, Bernardum ſerm. 4. in vigilia natalis Domini, & ſermone 2. de ſeptiformi ſpiritu in Chriſto, & ſermo. 1. de ſancto Andrea, & ſerm. 13. de laude, & gloria ſemper attribuenda. Nec ſententia ſatis aliter conſtare poteſt. Nam cui in terra, niſi hominibus pax eſſe poterat? Itaque cœlo opponitur terra, Deo homines, quod Deo gloria, hominibus pax dicatur eſſe: iidem rurſus homines angelis opponũtur, quod in cœlo angeli Dei gloriam, in terra homines hominum pacem celebrare videãtur: quis ergo ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus?* Mittamus enim nunc illud *bonæ voluntatis,* de quo poſtea diſſeremus. Ad quos hominibus pax eſſe dicitur, ad Deum? an ad angelos? an ad homines? Sunt qui ad homines dicant, quaſi ſenſus ſit, homines, qui prius inter ſe diffidebant, veniẽte Chriſto conciliatos. Non conuenit cum hac interpretatione, quod infra cap. 12. 51. & Matthæi 10. 34. ipſe de ſe teſtatur Chriſtus: *Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere in terram, non veni pacem mittere, ſed gladium. Veni enim ſeparare hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrũ ſuã, & inimici hominis, domeſtici eius.* Alij ad angelos pacem referunt, quaſi homines, qui prius propter peccata ſua angelis inuiſi erant, ſublato per Chriſtum peccato, reconciliati illis fuerint: quemadmodum videntur Cyprianus in tractatu de natiuitate Domini, Gregorius, & Seuerianus exponere. Alij ad Deum, quod magis probo. Credibile enim eſt declaraſſe angelos, dum Dei beneficium erga homines laudabant, quid ex eo lucri hominibus acceſſiſſet, ſicut declarauerant Deo acceſſiſſe gloriam. Quid autem acceſſit, quod pluris faciendum, magiſque prædicandum eſſet, quã quod pax illis cum Deo eſſet conciliata? Eſtque hoc conſuetudini loquendi ſcripturarum cõſentaneum. *Ipſe,* inquit D. Paulus, *eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnũ,* Epheſ. 2. 14. & ver. 15. 16. 17. 18. 19. *Legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in ſemetipſo in vnum nouum hominem, faciens pacem, & reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo: & veniẽs euangelizauit pacem, vobis, qui longe fuiſtis, & pacem iis, qui prope. Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem,* & ad Romanos 5. 1. 2. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem & habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam, in qua ſtamus.* Atque ita Nicetas interpretatur in comment. in orat. 2. de Paſcha Gregor. Nazianzeni.

εὐδοκία in ſcriptura.

Bonæ voluntatis.] Gr. εὐδοκία bona voluntas. Eſt autẽ εὐδοκία propriè, quæ ab Hebræis vocatur, רצון, niſi quod רצון in ſcriptura ſacra, & de Deo, & de hominibus: εὐδοκία vero, quãtum equidem obſeruare potui, fere de ſolo Deo dici ſolet: ſignificat enim bonam Dei erga homines voluntatem, & quam vulgo vocamus, gratiam: quod verus interpres ſolet reddere beneplacitum, ſicut verbum εὐδοκεῖν beneplacere, Epheſ. 1. 9. Cæterum duplex hic quæſtio eſt: altera quomodo legendum, altera quomodo verba iungenda: ex his enim duabus rebus ſenſus huius loci colligendus eſt. Omnes nunc Græci codices habent εὐδοκία, bona voluntas, atque ita omnes non antiquiſſimi Græcorum interpretes legunt, Andreas Ieroſolymitanus, Nicephorus, Theophylactus, Euthymius, & his antiquior Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Paſcha. Sed non dubito multis fretus Auctoribus affirmare Græcos nunc codices hoc loco eſſe corruptos, legendumque eſſe εὐδοκίας *bonæ voluntatis,* vt noſter legit Interpres, cuius magna profecto auctoritas eſſe debet: & omnes ferè antiquiſſimi Auctores Latini ſimul, & Græ-

ci Origenes hom. in Lucam 13. Cyprianus in libro de natiuitate Domini, Cyrillus Catecheſi 12. Ambroſ. ſermo. 13. & qui ſupra citati ſunt, Aug. Cæſarius Leo, Gregorius, Beda, Bernardus. Ratioque ipſa docet ita eſſe legendum. Nam quis quæſo ſenſus eſt, in hominibus bona voluntas? Exponunt quidam: *Et in terra pax hominibus,* quæ eſt bona Dei erga illos voluntas? vt ſit appoſitio: ſed hoc quam violentum eſt? Præterquam quod, vt ante probauimus, non ſunt hæc duo membra, ſed vnum, quare nomen pacis neceſſario cum hominibus iungi debet. Itaque non poteſt alterum ſubſtantiuum, niſi in ſecundo caſu cum iiſdẽ recte coniungi. Reliqua igitur eſt altera quæſtio, qua ratione verba iungenda ſint, id eſt, quonam ſit genitiuus ille *bonæ voluntatis,* referendus, ad pacem, an ad homines. Quidam enim ad pacem referũt, quaſi ſenſus eſt: Et in terra pax bonæ voluntatis in hominibus, id eſt pax ex bona Dei voluntate, liberalitateque profecta. D. Cyprian. in tractatu illo de natiuitate Chriſti, & Ambr. ſer. 13. & Beda in comment. & Bernardus ſerm. 1. de ſancto Andrea, &, vt arbitror, nemo nõ antiquus quidem auctor ad homines refert, vt pax non omnibus hominibus, ſed iis tantum, qui bonæ ſunt voluntatis, annuntietur. Aſſentior, ſed quo ſenſu dicantur homines bonæ voluntatis, in eo mihi videor à multis eorum non ſine ratione diſſentire. Putant enim illi bonæ voluntatis homines appellari, qui bonam habeant voluntatem, & ad recipiendam diuinã miſericordiam, & pacem illam, quæ annuntiabatur, propenſam: quales illi ipſi paſtores erant, quibuſcum angeli loquebãtur, vt iidem omnes, quos citauimus, auctores explicant, & quidem ita vt Ambroſ. ſignificari his dicat verbis, pacem non debiti eſſe, ſed meriti, quaſi pax non quibuſuis hominibus, ſed bona eam voluntate merentibus promittatur. Quod à ſummo licet profectum auctore, imitari lectorẽ nolim. Iam docuimus εὐδοκίαν non hominum, ſed Dei erga homines bonam voluntatem ſignificare. Itaque ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis,* id eſt iis, quos Deus amauit, qui Deo placuerunt, quos bona Deus proſequutus eſt volũtate. Quibus verbis prædeſtinati deſignantur, non quod non omnibus hominibus Chriſtus pacem attulerit, cum dicat D. Paulus pacificaſſe omnia, *ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cœlo ſunt,* ad Coloſſ. 1. 20. & ſe dediſſe *redemptionem ſemetipſum pro omnibus,* 1. ad Timoth. 2. 5. & pro omnibus mortuum eſſe 2. Corinth. 5. 14. ſed quod eius pax, atque redemptio non omnibus, ſed ſolis prædeſtinatis, qui eam recipere voluerunt, profutura eſſet. *Quia quos prædeſtinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iuſtificauit.* Roma. 8. 30. Potius ergo ſignificatur, non hominum merito, ſed ſola Dei miſericordia, atque liberalitate, &, vt ipſius prædeſtinationis verbo vtar, τῇ εὐδοκίᾳ beneplacito, vt noſter vertit interpres, hanc inter Deum, & homines reconciliatam eſſe pacem. Hoc enim eſt, ꝙ quaſi hunc locum explicans ſcribit D. Paulus Epheſ. 1. 7. *In quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum, ſecundum diuitias gratiæ eius.*

15. *Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli.*] Docet Euangeliſta nõ fuiſſe irritam angeli orationem, ſed perſuaſiſſe paſtoribus, atque ſtatim eos de viſendo Chriſto deliberaſſe. Vtile moribus noſtris exemplum. Omnes inſpirationes bonæ angeli ſunt, qui nobis Chriſtum ſaluatorem noſtrum nũciant. Cum diſceſſerũt, cunctandum non eſt, ne iniecta in animum noſtrum ſancta deſideria refrigeſcant. Statim quærendus Chriſtus, qui non niſi in Bethlehem, id eſt, in Eccleſia, & in præſepi, id eſt, in ſumma paupertate, in ſumma humilitate inuenitur.

Inſpirationibus diuinis ſtatim obtemperandum.

Et videamus hoc verbum, quod factum eſt.] Ambr. & Beda, & Bernar. ſer. 22. in cantica, *Verbum* hoc loco Chriſtum ipſum interpretantur, quod *erat in principio apud Deum,* & quod *caro factum eſt, & habitauit in nobis,* & de quo quemadmodum paſtores, Ioannes etiam dicit 1. epiſt. c. 1. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod audiuimus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Sed dubium non eſt, *verbum,* pro re qualibet poni, vt ſæpe monuimus, vſitato paſſim Hebraiſmo, quem & Euthymius hic animaduertit.

Io. 1. 1.
Io. 1. 14.
Verbum pro re apud Hebræos.

Quod Dominus oſtendit nobis.] Quaſi dicat, ne Deo ingrati ſimus, quandoquidem tantum in nos ille contulit beneficium, vt natum nobis Saluatorem per angelos oſtenderet. Tranſeamus ergo, feſtinemus, ſequamur, quo vocat Deum. Sic etiam apud ſe dicere oportet eos, qui à Deo ad meliora vocantur.

16. *Et venerunt feſtinantes, & inuenerunt.*] Duo his verbis Euangeliſta indicare voluit: paſtorum diligentiã cum feſtinantes veniſſe dicit, & eorum, quæ ab angelo dicta fuerant, veritatem, cum dicit inueniſſe puerum poſitum in præſepi, ſicut angelus dixerat. Notarunt Orig. Ambr. & Beda quod & litterale ſimul, & morale eſt, ideo paſtores inueniſſe Chriſtum, quia feſtinantes venerunt. Quod autem dicit Euangeliſta *poſitum in præſepio,* Ambro. & Beda dicta ab Angelo cõfirmare dicunt: *Non mediocre,* inquit Ambr. *fidei tibi hoc videatur exemplum, non vilis perſona paſtorum. Certe quo vilior ad prudentiam, eo pretioſior ad fidem. Non gymnaſia choris referta ſapientium, ſed plebem Dominus ſimplicem requiſiuit, quæ phalerare audita, & fucare neſciret. Simplicitas enim quæritur, non ambitio deſideratur.*

17. *Cognouerunt de verbo.*] Gr. διεγνώρισαν ambiguum eſt. Verti enim poteſt, aut cognouerunt, vt noſter vertit interpres, aut diuulgarunt, vt alij quidam interpretes noui tranſtulerunt. Vtrumque congruentem habet ſenſum: ſed quidam ideo poſteriorem priori præferunt, quod ſtatim ſequatur. *Et omnes qui audierunt, mirati ſunt.* Atque ita Theoph. exponit, eundemque ſenſum carmine Iuuencus expreſſit.

Diſpergunt late celeris vaga ſemina famæ.
Mirantes laudant, lætantes conſtupuerunt.

Lib. 1. hiſt. Euang.

Nolim tamen leuiter ab interprete noſtro diſcedere, cum nulla præſertim neceſſaria cogat ratio. Senſus eſt congruus: *Cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis* ab angelis, id eſt re ipſa compererunt vera fuiſſe, quæ ſibi angeli dixiſſent. Quod autẽ ſequatur: *Et omnes qui audierunt, mirati ſunt,* potuit recte dici, etiamſi dictum non fuiſſet, id paſtores euulgaſſe, quia ex illis ipſis verbis ſatis poterat intelligi eos narraſſe, quæ ab angelis audiuiſſent. Notauimus in Hebræorum idiomatis morem eorum eſſe, vt antecedentia, & cauſas taceãt: conſequentia, & euentus exponant.

Hebraiſmus.

18. *Et omnes qui audierunt.*] Paſtores narrantes, quomodo ſibi angeli apparuiſſent, & quid de eo puero nuntiaſſent.

Et de his, quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos.] Mirati ſunt de iis, quæ ſibi à paſtoribus dicebãtur, de viſis angelis, & de iis, quæ ſibi nuntiaſſent. Græcè non eſt præpoſitio, *de,* nec legit Ambr. & ſententiam magis videtur impedire, quam adiuuare.

19. *Maria autem conſeruabat omnia verba hæc.*] Omnia verba paſtorum aut potius omnes res quæque à paſtoribus de Chriſto narrabantur, quaſque ipſa in tota Chriſti natiuitate accidiſſe animaduertit. Putant Ambro. & Beda Mariam aliquod à paſtoribus myſteriũ, quod ante ignoraſſet, didiciſſe: Obſeruabat certè, vt opinor, omnia, non quaſi filij ſui ignara myſterij, ſed quaſi læta nouis ſignis, paſtorumque teſtimoniis cõfirmari, quæ ipſa prius ex Gabriele didiciſſet. Hoc enim eſt, quod Euãgeliſta dicit. *Conferens in corde ſuo,* id eſt ſequentia cum præcedentibus comparans, & ma-

gnam omnium ad eiuſdem myſterij confirmationé, & fidem conſenſionem animaduertens, quemadmodum exponit Euthym. Omnia verba hæc quidam, vt Theoph. refert, interpretantur, verba paſtorum cum verbis Gabrielis conferens c.1.31. Alij melius, omnia non ſolum quæ dicebantur, ſed etiam quæ fiebant, ſalutationem angeli, conceptum ſine viro, partum ſine dolore, paſtorum aduentum, & quæ ab illis de angelis à ſe viſis, audiriſq; narrabantur. Euthym. Theoph. Bern. in ſer. in illa verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cælo.* Beda vero cum veteribus propheticis Mariã quæ fiebant, contuliſſe putat: *Quia ſanctas, inquit, ſcripturas legerat, & ſciebat Prophetas, conferebat ea, quæ ſecum ſunt acta de Domino, cum his quæ nouerat à Prophetis ſcripta de Domino, & collata ad inuicem cognouit inſtar cæleſtium Cherubim ſocia ſui vultus luce concordia. Dixerat enim Gabriel, ecce cõcipies in vtero, & paries filium. Prædixerat Iſaias, ecce virgo concipiet, & pariet filium. Prædixerat Michæas filiæ Sion in turre gregis aduenturas, & poteſtatem primam tũc eſſe venturam. Dicebant paſtores superna ſibi ciuitatis in turre gregis apparuiſſe cohortes, quæ natum canerent Chriſtum. Legerat Maria, Bos cognouit poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui. Videbat in præſepi Dei filium vagientem, qui homines ſaluat, ac iumenta, & in his ſingulis, atque huiuſmodi conferebat, quæ legerat, & comparabat his, quæ audiebat, & videbat.* Quod dicit *in corde ſuo*, indicat apud ſe omnia ſeruaſſe, nec in vulgus indicaſſe. Singulare humilitatis, atque modeſtiæ virginalis exemplum, quemadmodum adnotauit Ambroſ. *Diſcamus, inquit, ſanctam virginis in omnibus caſtitatem, quæ non minus ore pudica, quã corpore argumenta fidei conferebat in corde.* Idem Bern. in ſerm. illo in verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cælo*, obſeruauit.

Luc. 1. 31. & 7. 14. Mich. 4. 8. Eſa. 1. 3.

20. *Et reuerſi ſunt paſtores.*] Videri poterat non magnopere neceſſarium, vt Euangeliſta diceret, paſtores ad gregem ſuum rediiſſe, ſed propterea dixit, vt oſtenderet omnia fuiſſe completa, quemadmodũ illis ab angelis nuntiata fuerat, & vt ex eorum gaudio declararet vera fuiſſe omnia, quæ ipſis ab angelis dicta fuerant, quãdo tam læti, quaſi compotes voti rediiſſent. Hoc eſt, quod dicit: *In omnibus quæ audierant & viderãt, ſicut dictum eſt ad illos.*

21. *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, vt circumcideretur puer.*] Intelligendum, circumciſus eſt, ſicut lex præcipiebat, vide quæ diximus cap. 1. 59. Cur circumcidi voluerit, qui innocens cum eſſet, circumciſione non indigebat, quæri ſolet, facileque ab omnibus reſpondetur exempli cauſa feciſſe, vt nos doceret diuinis parere legibus. Venerat enim, vt ipſe poſtea dixit, *non legem ſoluere ſed adimplere*, aut vt ſolueret adimplendo, vt Origenes interpretatur. Et ſicut voluit fieri ex muliere, ita voluit ſponte ſua fieri ſub lege ad Gal. 4. 4. Alij dicunt non ſua, ſed totius humani generis perſona circumcidi voluiſſe. In quem ſenſum exponit Beda: Redemptor, inquit, noſter, qui vt peccata mundi tolleret, ſine peccato venit in mundum, ſicut ſuo baptiſmate nobis remedia procurauit, id eſt, noſtris abluendis ſceleribus aquarum, quæ ſubiit, lauacra conſecrauit: ita etiam circumciſione, quam ſuſcepit, non ſua, quæ nulla erant admiſſa, purgauit, ſed noſtræ in ſe naturæ vetuſtatem docuit innouãdam, & nunc videlicet eam per ſe à vitiorum labe purgandam, & in nouiſſima die ſignificans ab ipſa multifariæ mortalitatis ac mortis peſte penitus eſſe reſtaurandam.

Matt. 5. 17.

Vocatum eſt nomen eius Ieſus.] Græ. καὶ ἐκλήθη, & vocatum eſt. Coniunctio &, redundabit, niſi aliquid intelligatur. Intelligẽdum autem eſt, quod paulo ante docuimus, circumciſus eſt, *& vocatum eſt nomen eius Ieſus.* De nomine Ieſu, quæ dicenda erant, Matthæi 1. 21. diximus. Cur autem in circumciſione nomina infantibus ponerentur, expoſuimus ſupra capite 1. ver. 59.

A

Quod vocatum eſt ab angelo, priuſquam in vtero conciperetur.] Voluit Euangeliſta docere, neque caſu, nec humano, ſed diuino conſilio factum fuiſſe, vt Chriſtus ita vocaretur, cum antequam conceptus eſſet, id illi ab angelo nomen datũ fuiſſet. Ratio nominis ab illo altero angelo, qui apparuit Ioſeph Matt. 1. 21. reddita eſt, & illicà nobis explicata, quia *ipſe ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.*

22. *Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius*] Prætermittit Lucas Magorum aduentum, quem Matth. narrat capit. 2. 1. is enim prior fuit, quam purgationis dies, vt illic probauimus. Atque eo fortaſſe conſilio Lucas prætermiſit, quod ea de re Matthæum ſcripſiſſe ſciret. Nam de circumciſione, & purificatione, de quibus nihil Matthæus dixerat, ipſe diligẽter egit. G. B ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, *dies purgationis eius*, in genere fœminino, i. Mariæ. Quidam codices Græci habent αὐτοῦ, eius, maſculino genere, id eſt Chriſti, ſed vitio manifeſto, cuius cauſam fuiſſe ſuſpicor, quod puer proxime præceſſiſſet. Alij codices legunt αὐτῶν, ipſorũ, vt legit Origenes, Theophylactus, & Euthymius, vt ad matrem & filium referatur. Quod ſimiliter vitiũ eſt. Genere enim fœminino legendum eſſe, deque ſola matre agi ex lege ipſa, quæ citatur, Leuit. 12. 3. perſpicuum eſt, vbi de ſola mulieris purgatione fit mentio. De infante tantum dicitur, vt ſi maſculus fuerit, circumcidatur octauo die, de viro nulla mentio. Itaque interpretationem Euthym. non probo, dicentis vxo- C rum purgationem viris etiam ſolere tribui. Minus etiam illam Orig. qui ipſorum interpretatur matris, & filij. Quem auctorem cum ſoleant incredibili faſtidio hæretici contemnere, tamen errantem hoc loco, quam alibi vera dicentem ſequi maluerunt. De ſola igitur matre ſermo eſt, ac de illa ipſa non quaſi ſignificare Euãgeliſta voluerit locum in ea legem habuiſſe, debuiſſeque quaſi eſſet immunda aliarum mulierum more purgari. Quod etſi Orig. credere non horret, horrẽt merito pij omnes auctores, horret aliqua religione imbutus animus. Quid enim in ea virgine eſſe poterat, quod purgari poſſet, quæ Deum ſine viro conceperat, ſine corruptione, ſine dolore pepererat: Itaque ſi iuriſperitorum regula vera eſt, ibi legem D locum habere, vbi legis ratio locum habet, lex illa Moyſis in Maria nullum habebat locum, cum eius in ea ratio locum nõ haberet. Ratio enim legis, qua mulier poſt partum mundari iubebatur, erat, quod eſſet immunda: Maria vero mundiſſima erat. Erat autem mulier poſt partum duobus modis immunda, & politicè, & moraliter. Politicè quidem, id eſt, quod attinet ad externam veteris illius Eccleſiæ politiam, quia poſt partum ſolet diu purgari ſanguis, quæ res natura ſua turpis eſt, etiam cogitatu: & voluit legiſlator mulierem certo poſt partum tempore immundam iudicans horrorem maritis iniicere, ne vxoribus eo tempore vterentur, vt & illos honeſtiores redderet, & mulierũ infirmitati conſuleret, ne imbecillo adhuc E ex partu, & fracto corpore à nimis libidinoſis, & intemperantibus maritis vexarentur. Moraliter autem cenſebatur immunda coram Deo mulier, non quod ſanctum non eſſet matrimonium, aut eius immundus eſſet vſus, ſed quod per conceptum ex viro originale in prolem peccatum traduceretur, ſicut dixit Dauid: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum, & in peccatis concepit me mater mea:* Quemadmodum Origenes homilia 8. in Leuit. & D. Auguſtin. q. in Leuit. 40. expoſuerunt. Vtraque ratione Beata Virgo lege ſoluta erat. Nam neque ſanguines illos ſuperuacaneos, & horrẽdos, qui mulieribus ſolent fluere poſt partum, illi

Purificatio B. Virginis qualis. Pſal. 50. 7.

illi fluxiſſe credendum eſt, quæ ſine viro conceperat, ſine corruptione, ſine apertione, ſine dolore pepererat, & non in peccato, ſed in ſpiritus ſanctificatione & conceperat, & pepererat Chriſtum. Hanc vim habere quidam putant verbum illud Euangeliſtæ *ſecundum legem Moyſi*, quaſi dicat nõ ſecundum veritatem, ſed ſecundum legem Mariam fuiſſe purgatam, id eſt, non quod purgatione indigeret, ſed vt obſeruaret legem, ſic Aug. q. 40. in Leuit. & Titus Boſtrenſis Græcus auctor citatus à D. Thoma. Alij ex verbis ipſis legis, id probant, quod ita lex habeat Leuit. 12. 2. *Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immunda erit ſeptem diebus iuxta dies ſeparationis menſtruæ.* Hærent in illo verbo *ſuſcepto ſemine*, quaſi Maria, quæ non ſuſcepto ex viro ſemine, ſed ex Spiritu Sancto ſine ſemine conceperit, immunda eſſe non potuerit. Sic Titus Boſtrenſis, & Bernar. ſer. 3. de Purificatione, Theophylactus, Beda in commentariis, & Orig. hom. 8. in Leuit. ſiue Cyrillus eſt eorũ commentariorum auctor. Sunt, quib᷒ hæc ratio non placet, quod Hebr. ſit אמי תזריע ſi ſeminificauerit, ad verbum, id eſt, ſi ſemen fecerit, ſi prolem genuerit: vocatur enim proles ab Hebræis aliquando זרע ſemen. Iudicet lector, hoc modo teneat B. Virginem purgatione non eguiſſe. Cur ergo ſubire legem voluit? Cur voluit & circumcidi Chriſtus, qui circumciſionis finis eſſet, circumciſione nõ indigebat? Reſpondet Bern. in paruis ſermonibus ſer. 7. *Quid eſt autem, quod dicimus Beatam Mariam purificari? quia vero quod ipſum* IESVM *dicimus circumcidi? Enimuero tam non indiguit illa purificatione, quam neque ille circumciſione. Nobis ergo & hic circumciditur, & illa purificatur præbentes exemplum pænitentibus, vt à vitiis continentes primum per ipſam continentiam circumcidamur, deinde à commiſſis per pænitentiã purificemur.* Lex hæc erat, vt ſi mulier maſculum peperiſſet, per ſeptem dies immunda eſſet iuxta dies ſeparationis menſtruæ, id eſt, eodem ritu, eodemque dierum numero à conſortio hominum ſepararetur, quo mulier, dum menſtrua patiebatur, ſeparari iubebatur, octauo autem die infans circumcideretur, ipſa vero triginta tribus diebus maneret in ſanguine purificationis, ita vt nihil illi ſanctum tangere, neque in templum ingredi liceret. Quod ſi peperiſſet fœminam, vtrumque duplicabatur tempus. Nam primum erat immunda per quatuordecim dies eodem ritu, quo menſtruatæ mulieres immundæ erant: deinde per ſexaginta ſex dies in ſanguine purificationis manere iubebatur, Leuit. 12. 2. Solet huius legis ratio quæri. Ac primum cur prius per ſeptem, aut quatuordecim dies mulier, quæ peperiſſet eodẽ modo cenſebatur immunda, atque ſi menſtrua pateretur? Eius rei non admodum difficilis eſt coniectura. Partus ipſe quaſi genus quoddam erant menſtrui, ex menſtruo ſcil. genitus, menſtruo in vtero altus, menſtruo editus. Ideo eodem modo, & quæ pepererat, & quæ menſtrua habebat, immunda eſſe iubebatur, eodemque ſeptem dierum ſpatio ſeparari Leuit. 15. 19. Si vero peperiſſet fœminam, immunda erat nõ iuxta dies, ſed iuxta ritum ſeparationis menſtruæ, quia pluribus diebus, quam menſtrua, ſed eodem ritu erat immunda. Etſi D. Auguſtinus q. 40. in Leuit. hoc etiam inter ſeptẽ, ſiue quatuordecim, & inter triginta tres, ſiue ſexaginta ſex dies, quod attinet ad ritum purgationis intereſſe putat, quod ſeptem, ſiue quatuordecim primis diebus adeo immunda cẽſeretur mulier, vt quidquid tangeret, fieret etiam immundum: reliquis vero diebus vſque ad oblationem ſacrificij non quicquid tangeret, eſſet immundum, ipſa tamen catenus immunda eſſet, vt neq; in templum illi ingredi neq; quicquam ſanctum tangere liceret. Ita vt hæc ſeparatio eodem modo ab illa differre videretur, quo

Cur B. Virgo legẽ ſubiit Purificationis.

A nunc apud nos maior à minore excommunicatione differt. Quæri ſolet cur vtrique dies & priores ſeptem in ea quæ maſculum, & poſteriores triginta tres in ea, quæ fœminã peperiſſet, fuerint duplicati. Duas eius rei cauſas fuiſſe arbitror, alteram naturalem, moralẽ alteram. Naturalem quidem, quod vt Philoſophi, & Medici tradunt maſculus in vtero quadraginta diebus, fœmina octoginta formetur, animeturq;. Quo dubium non eſt reſpexiſſe Deum, cum mulierẽ, quæ maſculum peperiſſet, quadraginta, quæ fœminam, octoginta immundam haberi iuſſit. At huius ipſius rei quæritur ratio, cur tanto tempore Deus mulierẽ immundam eſſe voluit, quanto in eius vtero formatus, atque animatus eſt partus? Ad eam quæſtionem, cum nullam lex rationem reddat, nõ poſſumus niſi ex cõ- B iectura reſpondere. Formatur fœtus ex menſtruo ſanguine mulieris, quare certiſſimum ſignum eſt concepiſſe mulierem, ſi nec morbo, neque ætate impediente menſtrua illi fluere deſinant. Propter ſanguinẽ illum, quo fœtus ante partũ in vtero formatus eſt, mulier non fuerat ſeparata, quia extra corpus nõ effluebat: poſt partum vero totus ſimul cũ fœtu ex illo formato cenſebatur effluere, quare tot diebus ſeparatur mulier, quot menſtruo eius ſanguine in vtero formatus eſt fœtus, ſi maſculus eſt, quadraginta, ſi fœmina, octoginta. Moralis vero ratio eſſe potuit, quod cum propter peccatum originale in fœtum tranſmiſſum ſepararetur mulier, tot diebus ſeparari debuit, quot peccatum tranſmiſit. Tranſmiſit autẽ peccatũ quadra- C ginta diebus in maſculũ, in fœminã octoginta: quia p animationẽ peccatũ originale tranſmittitur, animatio autem, vt diximus, maſculi fit quadraginta dieb. fœminæ octoginta. Quærit D. Aug. eodẽ loco ſi propter peccatum originale tranſmiſſum in filios purgabatur mulier, cur non potius filij purgabantur, cum peccatum non in matre, ſed in filiis eſſet? Reſpondet etiam filios purgari iuſſos, ſic enim legit, & iũgit verba legis Leuit. 12. 6. *Cumq; expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia, deferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij:* ita inquam, Aug. legit & iũgit, vt hæc verba pro filio, ſiue pro filia non copulet cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus, vt ſignifi- D cetur pro filio, ſiue pro filia ſacrificium offerendum, eoq; infantes ſicut matrem per ſeparationem purgari. Quæ opinio neq; ab aliis auctorib. recepta eſt, neq; cum textu verborum congruit, quo nequaquam obſcurè ſignificatur, nõ pro filio, aut filia, ſed pro matre, quia filium, aut filiam peperit ſacrificium offerendũ. Itaq; facilius reſponderi poteſt ſanctificandis, atque mundandis à peccato originali infantibus, aliud fuiſſe remedium: fœminis parẽtum fidem, & oblationẽ; maſculis circumciſionis ſacramentum.

Cur immũda fuerit mulier tam diu.

23. *Sicut ſcriptum eſt in lege Domini.*] Alia hæc eſt lex Exodi 13. 1. & Leuit. 27. 26. & Num. 8. 16. Vbi propter primogenitos in Ægypto interemptos, vt eius beneficij perpetuam Iudæi memoriam conſeruarent, iuſſi E ſunt omnia tam hominum, quam cæterorum animalium primogenita Deo conſecrare. Sed pro primogenitis hominum aſſumpſerat ſibi Deus tribum vnam Leui. Num 8. 15. 18. itaque hominum primogeniti offerebantur quidem Deo in templo, & pretio redempti reſumebantur à parentibus, quia eorum loco tẽplo Leuitæ ſeruiebant. Primogenita vero aliorum animaliũ ſi munda erant, ſacrificabantur: ſi immunda redimebantur, mundis oblatis eorum loco Exod. 13. 13. & 34. 20. Profert Lucas verba legis: *Omne primogenitũ adaperiens vuluã ſanctũ Domino vocabitur:* i. ei ſanctum erit eo Hebraiſmo, quem ſupra expoſuimus cap. 1. 32. 35. De quibus verbis ad Chriſtum accommodandis

Primogenita Deo conſecrata.

ſolent

ſolent omnes & antiqui, & recẽtiores interpretes diſputare. Quidam ſoli Chriſto hanc legem propriè cõuenire putãt, ſolum enim propriè vuluam aperuiſſe, qui ſolus clauſam inuenerit, ita Orig. ho. in hunc locum 14. & Tertul. in lib. de carne Chriſti, & Ambroſ. & Gregor. Nyſſen. in teſtimoniis ex veteri teſtamento collectis, & Epiph. hæreſ. 78. & Hieron. lib. 2. contra Pelagianos, & Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Græcus auctor apud D. Thom. Pio quidem ſenſu hoc iſtos auctores dixiſſe credendum eſt, idque poſtea docebimus: ſed abutũtur tamen eorum teſtimonio Caluiniani, vt probent Chriſtum verè matris vterum aperuiſſe, eiq; abſtuliſſe naſcendo virginitatem. Hæc enim inter alias innumerabiles eorum etiam hæreſis eſt, vt matrem Chriſti in partu virginem fuiſſe negẽt. Quod & alios iam olim hæreticos docuiſſe, & Epiph. hær. 78. & Beda hoc loco teſtantur. Nolim equidem dicere, quod viros nonnullos doctos certè atq; Catholicos ſine cuiuſpiam reprehenſione noſtra ætate dixiſſe video, Chriſtum modo quodam matris vterum aperuiſſe. Nam etſi pio dicunt ſenſu, tamẽ ad ea verba inſuetæ Catholicorũ aures inhorreſcunt. Nec eos auctores veteres, qui Chriſtum vuluam, & quidẽ ſolum aperuiſſe dicunt, quaſi damnatos erroris deſerendos eſſe arbitror, ſed in bonam partem interpretandos. Non facit ſatis iudicio meo, quod reſpondere quidam ſolent illos contra Marcioniſtas, & alios hæreticos, qui Chriſtum negarunt verum corpus habuiſſe, id dixiſſe ardore abreptos diſputationis, ne Chriſtum incorporeũ phantaſma facere viderentur, ſi dixiſſent matris vterum nõ aperuiſſe. Eadem enim ratione dicere debuiſſent, Chriſtũ apertis ad diſcipulos ianuis ingreſſum fuiſſe, Ioann. 20. 19. Melius alij, tantũ eos auctores ſignificare voluiſſe, inueniſſe Chriſtum vterum clauſum: nec enim, quod clauſum non eſt, aperitur, ideoq; dixiſſe, eum aperuiſſe, non quod aperuerit: nam nec alij propriè infantes aperiunt, cũ corrupta iam matris virginitate apertum inueniant: ſed quod ſi Chriſtum cum aliis conferamus, potius ille, qui clauſum, quam alij, qui apertum inuenerunt, aperuiſſe videatur. Ego ſemper hoc ſenſu eos auctores expoſui, vt non de re ipſa, id eſt, de apertione vteri, ſed de apertionis effectu loquantur: quaſi dicant ita Chriſtum ex clauſo exiiſſe vtero, quemadmodum ſi aperuiſſet. Tanquam ſi dicas illum aperuiſſe fores Ioannis 20. 19. aut Spiritum ſanctum aperuiſſe cœlos Matth. 3. 16. quia & ille tam verè ad diſcipulos ingreſſus eſt, quam ſi verè fores aperuiſſet: & tam verè Spiritus ſanctus de cœlo deſcendit, quam ſi verè aperuiſſet cælos. Intelligebant quippe auctores illi tantopere in ſacris literis exercitati phraſin illam, aperire vuluam, non ſignificare verè aperire, ſed primum naſci, quòd qui primus naſcitur, viam aliis poſt ſe naſcituris aperire videatur. Aut vt alij interpretantur, aperire vuluam eſt, fœcunditatem matris re ipſa probare, oſtendereq; non eſſe ſterilẽ, quod facit, quiſquis primus naſcitur. Sicut è contrario claudere vuluã, aut vterũ ſignificat ſterilẽ facere mulierẽ: ſicut Deus dicitur mulieris vuluam aut vterũ aperire, cum fœcundam facit, quæ ſterilis erat. Gen. 29. 31. & 30. 22. Ergo & Deus magis propriè vuluam mulieris ſterilis, quam non ſterilis, cum eam fœcundam reddit, aperire dicitur, quia quamuis neutram propriè aperiat, tamen dum facit, vt vtraque poſſit parere, magis propriè ſterilem quæ clauſa, quam fœcundam, quæ natura ſua aperta eſſe videbatur, dicitur aperire. Ita prorſus, niſi fallor, auctores illi dixerunt, ſolum Chriſtum vuluam aperuiſſe, nõ quod aperuerit propriè, ſed quod ſolus clauſam inuenerit, ſolus per nunquam apertam exierit. Hanc eorum fuiſſe ſenſum ex Amphilochio Græco auctore

An Chriſtus matris vterum aperuiſſe dicendum ſit.

A didici, qui hom. in Hypapantem his verbis rem breuiter exponit: *Quãtum pertinet ad virginalem naturam, Virginis, clauſtra nullo modo aperta ſunt: quantum vero ad potentiam geniti Domini, nihil clauſum, omnia aperta.* Didici ex ipſo Hier. vno ex iis auctoribus, qui duriſſimè dicere videntur, Chriſtum vuluam aperuiſſe, li. 2. contra Pelag. *Solus*, inquit, *Chriſtus clauſas portas vuluæ virginalis aperuit, quæ tamen clauſæ iugiter permãſerunt.* Quo enim modo intelligi poteſt aperuiſſe, & tamen clauſas iugiter permanſiſſe, niſi quia non verè aperuit, ſed tã verè exiit, quam ſi aperuiſſet? Idẽ Græcus ille auctor D. Thomæ ſcribit. Cæterum aliorum auctorum ſententias nihil commemorare attinet, qui vno omnes conſenſu clauſis vteri viis Chriſtum exiiſſe docuerunt. Ambroſius ep. 81. Leo ſermone 1. & 2. de natiui-B tate. Gaud. tract. 2. in Euangelia. Gregor. Nyſſenus in hom. de occurſu Domini, Fulgent. in ſerm. de laudibus Beatæ Mariæ, Euſebius Emiſſenus in hom. in illa verba: *Ecce quam bonum, & quam iucundum, habitare fratres in vnum*, Damaſ. li. 4. de fide orthodoxa c. 14. Illud quoq; quod in publicis precibus canit Eccleſia: *Qui virginitatem matris naſcendo non minuit, ſed ſacrauit*, totidem verbis ex Auguſtino ſumptum eſt. Reliquum igitur eſt, vt doceamus, quomodo ea lex in Chriſto, & eius matre locum habuerit. Alij alia ratione putauerunt eam legem in ſolo Chriſto ſeruatam fuiſſe, quia dicit, *ſanctum Domino vocabitur*, & ſolus Chriſtus inter omnes homines verè atque natura ſua ſanctus fuit, C ita Vigilius libro contra Eutych. 3. Sed non eſt ſenſus legis, vt quod ſanctum eſt Domino, offeratur, ſed vt quod ſanctum non eſt, oblatione ſanctum Domino fiat. Cõtra vero alij dixerunt nullo modo legẽ Chriſto, & Mariæ conuenire potuiſſe, quia nec illa ex viro conceperat, nec ille vterum aperuerat. Cæterum, vt ſupra expoſuimus, verbum aperire, non ſignificat, aperire, ſed primogenitum eſſe. Itaque hoc ſenſu verè Chriſtus vuluã aperuit, quia vere primogenitus fuit, quod nemo mihi melius, quam Beda videtur expoſuiſſe. *Itaque quod ait adaperiens vuluam, conſuetæ natiuitatũ more loquitur, non quod Dominus noſter ſacri ventris hoſpitium, quod ingreſſus ſanctificaret, egreſſus deuirginaſſe cre-D dendus ſit iuxta hæreticos qui dicunt, Beatam Mariam Virginem vſque ad partum, non virginem eſſe poſt partum: ſed iuxta fidem Catholicam clauſo virginis vtero quaſi ſponſus ſuo proceſſiſſe de thalamo.* Alia meliore ratione Chriſtus ab ea lege liber erat, quia cum filius Dei naturalis eſſet, opus nõ erat, vt ei in templo offerretur. Sed fecit hac in re, quod apud Matthæum capit. 17. 25. 26. 27. cum feciſſe legimus, vbi interrogatus à Petro nomine eorum, qui tributa colligebant, num tributum ſolueret? reſpondit: *quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributum, vel cenſum? à filiis, an ab alienis?* cumque dixiſſet Petrus, *ab alienis*, intulit: *ergo liberi ſunt filij, vt autem non ſcandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, & eum piſcem, qui primus aſcenderit, tolle & aperto ore eius inuenies ſtaterem, illum ſumens, da eis pro me, & te.* E Eodem ergo conſilio in templo offerri voluit, quamuis lege non teneretur, ne quis offenderetur Iudæorum.

Apud Hier. to. 1. 2. lib.

Chriſtus clauſo vtero exiit.

Pſ. 132. 1.

Ser. 14. de tempore.

24. *Et vt darent hoſtiam.*] Alia hæc erat lex Leuit. 12. 6. 7. *Cumq; expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio ſiue pro filia deferet agnum anniculum in holocauſtum & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij, quod ſi non inuenerit manus eius, nec potuerit offerre agnum, ſumet duos turtures, vel duos pullos columbarum, vnum in holocauſtum, & alterum pro peccato: Orabitque pro ea ſacerdos, & ſic mundabitur.* Vbi ſimiliter diſputari poteſt pro quo hoſtia illa offerretur? Diuus Auguſtinus, vt ſupra meminimus, quæſtione 40. in Leuiticum, pro filio offerri debuiſſe putat. Fefellit eum quod

Hoſtia purificationis quæ, & quorſum.

cum hæc verba *pro filio, ſiue pro filia*, cum præcedenti-A bus iungi debeant, cum ſequentibus copulauerit; Offerebantur igitur illa ſacrificia pro purgatione mulieris, quemadmodũ cum leproſus, aut qui ſeminis fluxum patiebatur, & mulier longe habẽs mẽſtrua mundabatur Leuit. 14. 2. 3. 4. & 15. 14. 29. Diuites offerebãt agnũ in holocauſtum, & pullum turturis aut columbæ pro peccato. Qui vero tam pauperes erãt, vt agnũ emere nõ poſſent, offerebant duos turtures, aut duos pullos columbarum, alterum in holocauſtum, alterũ pro peccato. Pro peccato autem, nõ quod menſtruũ, aut fluxus ſeminis morbo accidens morale peccatum eſſet, ſed quod legale, quemadmodum omnis corporis ſecundum legem immunditia peccatum diceba-B tur; Non quod ipſum ſacrificium peccatum diceretur, aut pro peccato non vllo certo, ſed pro peccato tantũ in genere offerretur, quibus duobus modis nõnullos eum locum interpretari video. Agnus autem, turtur, vel colũba offerebantur: quia mundiſſima, & ſimpliciſſima ſunt animalia, & de mũdatione agebatur. Obſeruarunt hoc loco omnes interpretes tantam fuiſſe Ioſeph Mariæq; paupertatem, vt agnum vnum emere non poſſent. Hac enim de cauſa videtur Euangeliſta nõ legem totam, ſed eam tantum partem, quæ ad Mariam pertinebat, recitaſſe, *par turturum, aut duos pullos columbarum*, vt indicaret, non agnum, ſed aut duos turtures, aut duos pullos columbinos propter inopiam obtuliſſe. Beda hoc loco, & Auguſtin. quæſt. in Leuit. 40. Dubitant aliqui, qui fieri potuerit vt fa-C cultatem emendi agnum non habuerint, cum Magi iam veniſſent, & aurum, thus, & myrrham Chriſto obtuliſſent? Quid enim de eo theſauro actum eſſe? De ea re apud Matthæum cap. 2. 1. diſputauimus, inde lector petat. Graues Auctores lego qui exiſtimare videantur. Mariam ſimul duos turtures, & duos pullos columbarum obtuliſſe, quod vtrumque videatur Euangeliſta coniungere. Ita niſi fallor Origenes ſentit homilia decima quarta, & Ambroſius libro ſecundo, de Abraham Patriarcha capite octauo. At lex non vtroſque, ſed alterutros tantum iubebat offerre pauperes, aut duos, inquit, turtures, aut duos pullos colũbarum, & Lucas verba ipſa legis recitauit; neque creden-D dum eſt Mariam plus, minuſue, quam lex præcipiebat obtuliſſe. Vtros igitur obtulit Turturesne, an pullos columbarum? Id neſcio an poſſit quiſquam, cum Euangeliſta non dicat, neque hoc magis, quam illud indicet, affirmare. Sed ſi quid in re penitus incerta coniectura valet, ſimilius mihi videtur veri, vt duos pullos columbarum, quam vt duos turtures obtulerit, & quia facilius reperiri; & quia minore pretio emi potuerunt; & quia eſt credibile rem fuiſſe magis vſitatam columbas, quam turtures offerre. Itaq; illi qui ex domo Dei ſpeluncam latronum fecerant, nõ turtures in ſacrificium, ſed columbas dicuntur venales habuiſſe Matthæi 21. 12. Cur dixerit pullos columbarum, & non columbas, aut pullos turturum, Bernardus ſermone 59. in Cant. hanc putat fuiſſe cauſam, quod licet alias per columbam Spiritus ſanctus deſi-E gnari ſoleat, tamen quia libidinoſa auis eſt, non decuerit, niſi ea ætate, qua libidinem neſcit, offerri pro Domino. Turtures autem non pullos turturum dixiſſe, quod turtur caſta quacunque ſit ætate. Hoc ſi cui placet, liberum erit amplecti. Monendus tamen, antequam ex hoc loco diſcedam, mihi lector eſt, Origenis opinionẽ caueat, qui non veras turtures, veraſue columbas, ſed turturum, & columbarũ ſpeciem fuiſſe dicit. Credendum enim eſt Mariam, etſi lege non tenebatur, propriè ſeruaſſe legẽ, vt Euangeliſta haud dubiè ſignificare voluit, cum tanto dixit ſtudio feciſſe ſecundum legem Moyſis.

Paupertas Ioſeph, & B. Virginis.

A 25. *Et ecce homo erat in Ieruſalem.*] Dicit *ecce*, vt rẽ ante oculos ponat. Deſcribit iis ſignis hominem, quæ eius auctoritatẽ commendare poterant, quo eius de Chriſto teſtimonium magis videretur. Nomen eius ponit ad faciendam fidem hiſtoriæ. Iuſtum, & timoratum, Græ. εὐλαβῆ pium, & religioſum fuiſſe dicit, & vt eius commendetur teſtimonium, & vt vero ſimilius ſit, quod ſtatim dicturus eſt Spiritum ſanctum in illo fuiſſe, reſponſumq; ab eo accepiſſe, non viſurum ſe mortem, niſi prius Chriſtum Domini vidiſſet. Omnia denique eo tendunt, vt quam grauiſſimum eius teſtimonium habeatur, quod non tam humanum, quam diuinum fuerit. *Non ſolum ab angelis, & prophetis*, inquit, B Ambroſ. *& à paſtoribus, ſed etiam à ſenioribus, & iuſtis generatio Domini accepit teſtimonium. Omnis ætas & vterque ſexus euentorumque miracula fidem aſtruunt. Virgo generat, ſterilis parit, mutus loquitur, Eliſabeth prophetat, Magus adorat, vtero clauſus exultat, vidua confitetur, iuſtus expectat.*

Expectans conſolationem Iſrael.] Expectaſſe dicit conſolationem Iſrael, id eſt aduentum Meſſiæ non ſolum ſicut omnes alii Iudæi expectabant, ſed vt poſtea declarat, ſciens Spiritu ſancto reuelante eum ſe, antequam moreretur, viſurum eſſe. Quod autem ait. *Et Spiritus ſanctus erat in eo.* Quidam ſic interpretantur, vt Spiritus ſanctificationis, & vt Theologi loquuntur gratia iuſtificans ſignificetur, qua paulo ante iuſtus fuiſſe dictus erat, quemadmodum Greg. Nyſ. apud D. Thom. Alii prophetiæ ſpiritum intelligunt. Vtrumq; C ſane ſpiritum habuiſſe credendum eſt, illum quia iuſtus erat, hunc quia ſtatim prophetauit. Et videtur Euangeliſta ideo dixiſſe Spiritum ſanctum in eo fuiſſe, vt rationem redderet, quomodo ab eodem Spiritu ſancto reſponſum accepiſſet, indicans propterea accipere potuiſſe, quia Spiritus ſanctus in eo erat. Sũt qui exiſtimant hunc Simeonem magiſtrum fuiſſe Gamalielis ad cuius pedes ſe D. Paulus eruditum fuiſſe dicit; diſcipulum vero Hellelis vnum ex Auctoribus magnæ congregationis, qui in Thalmudicis libris Simeon cognomento iuſtus appellatur. Neſcio an aliquid eiuſmodi Niceph. inaudiuiſſet, qui lib. 1. c. 12. vitam illi, vt Chriſtum ſuis oculis videre poſſet, ad multum ſenium propagatam fuiſſe tradit. Alii eam opi-D nionem refellunt, nec tanti res eſt, vt in ea perueſtiganda multum operæ ponere debeamus. Sacerdotẽ nonnulli fuiſſe credunt, vt Cyrillus Ieroſol. in homi. de occurſu Domini, & Epipha. in lib. de vita Prophetarum. Contra Theophylact. & Euthym. exiſtimant meliore puto iudicio. Nam ſi ſacerdos fuiſſet, non id tacuiſſet Euangeliſta, cum tam diligẽter hominẽ deſcribere voluiſſet. Cæcum fuiſſe, & ad Chriſti contactũ, cum eum in vlnas ſumeret, recuperaſſe viſum apud Celſum inuenio lib. de incredulitate Iudæorũ ad Vigilium, qui inter Cypriani opera circumfertur. Sed nec tam inſigne miraculum, & ad rem tantopere pertinens ſilentio Euangeliſta præteriiſſet.

Quis fuerit S. Simeon. Act. apoſt. 22. 3.

26. *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto.*] Gr. καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, & erat ei diuino oraculo reuela-E tum, vt Matth. 1. 20. & 2. 12. 22. Quomodo oraculum iſtud acceperit, noſtrum non eſt diuinare. Hoc teneamus quod Euãgeliſta nobis tradit, illum ipſum Spiritum ſanctum qui in ipſo erat, id illi reuelaſſe. Qua ratione occaſioneue, incertum. Niſi quod eſt probabile, voluiſſe Spiritum ſanctũ aliquos Iudæos Chriſto in templum oblato quam grauiſſimum publico in loco præbere teſtimoniũ, quo omnis populus intelligeret eum quem expectabat Meſſiam natũ eſſe, ideo duos & ætate, & ſanctitate digniſſimos fide teſtes ſexu diuerſos Simeonem & Annam elegiſſe. Quatuor ergo de cauſis Simeon inter omnes Iudæos electus eſt, vt Chriſto teſtificaretur, & quia ſanctiſſimus, & quia Pro-

pheta,& quia maxime ſenex erat,& quia ſumma auiditate eius deſiderabat aduentum. Hæc omnia tacite indicauit Euangeliſta, primum cum virum iuſtum,& timoratum fuiſſe dixit; ſecũdum cum dixit Spiritum ſanctum in eo fuiſſe; tertium cum ait, *non viſurum mortem, niſi videret Chriſtum Domini*; quartum cum ſingulariter ſcribit eum expectaſſe conſolationem Iſraelis. Itaq; quod Lyranus dicit ardentius oranti Simeoni vt Deus Chriſtum ſuum mitteret, Deum id reuelaſſe, nõ tam probabile, quam credibile eſt. Quod autem ſcribit Niceph. lib.1.c.12. legenti oraculum Iſaiæ c.7.14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium.* atq; ea de re ſolicito aſtitiſſe angelum, nuntiaſſeq; non prius moriturum, quam Emmanuelem illum, de quo illic agebatur, ſuis vidiſſet oculis, eius Auctoris ſapit ingenium quaslibet ſæpe ex vulgo opiniones colligentis.

Non viſurum ſe mortem.] Non moriturum. Nota Hebræorum phraſis ראות מות videre mortem, aut guſtare, id eſt, re ipſa moriendo experiri, vt Beda etiam adnotauit. Multa exempla Pſ.88. 49. Ioan.8.51. Matthæi 16.26. Marci 9.1.& infra c.9.27.

Niſi videret Chriſtũ Domini.] Chriſtus Domini, id eſt, vnctus à Domino, aut iuſſu Domini futurus Meſſias vocabatur, quia Rex futurus erat, & omnes Reges, quia à Deo electi vngi iubebantur, Chriſti Dñi vocabãtur 1.Reg.16.6.& 24.7.11.& 26.9.11.16.23.& 2.Reg. 1.14.16. & 19. 21. Quanquã Meſſias ſingulari quadam & propria ratione Chriſtus Domini dicebatur, quia ſingulari etiam modo, id eſt, Spiritu ſancto à Deo vngendus erat, in eo enim requieuit, *Spiritus Domini, Spiritus ſapientiæ, & intellectus, Spiritus conſilii, & fortitudinis, Spiritus ſcientiæ, & pietatis, & repleuit eum Spiritus timoris Domini*, Iſaiæ 11. 2. Atq; de eo proprie dictum eſt Pſal.44. 8. *Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis*, vt Patres omnes tradiderunt. Euthym. Chriſtum Dominum, id eſt, patris propter eius ſimilitudinem vocatum putat, minus probabiliter.

27. *Et venit in Spiritu.*] Impulſus à Spiritu ſancto, vt Theophyl. & Euthy. exponunt. Iuuencus, monente aut reuelante Spiritu ſancto, vt in templum veniret: eo enim Chriſtum, quem expectabat, veniſſe.

Lib.1. hiſt. Eccleſ.

Iſq; vbi curuato defeſſus corpore templum
Iam grauior penetrat, monuit quod Spiritus Auctor.
Ecce ſimul paruum gremio genitricis Ieſum,
Ad templum ſenſit veniſſe.

Et cum inducerent puerum Ieſum.] In templum, vt Domino, quia primogenitus erat, offerrent.

Parentes eius.] Parentes vocat Mariam, & Ioſeph. Illam, quia vere parens erat, hunc quia parens eſſe credebatur, vt explicat Euangeliſta c.3.23. Loquitur ſcriptura ſæpenumero iuxta temporis, & hominum opinionem, vt Hierony. in c. Ieremiæ 28. adnotauit. Sic Maria ipſa, quæ ſe non ex Ioſeph, ſed ex Spiritu ſancto concepiſſe non ignorabat, Ioſeph Chriſti patrem vocat infra ℣ 48. & Euangeliſta verſ.33. Alii, in quibus Origen. patrem honoris cauſa Ioſephum vocatum fuiſſe dicunt, quod nutritius eſſet Chriſti; ſicut ſolemus matres non ſolũ eas, quæ nos genuerunt, ſed eas etiam, quæ lactauerunt, nutrieruntq; appellare.

Scriptura iuxta hominum opinionem loquitur.

Vt facerent ſecundum conſuetudinem legis pro eo.] Vide ſupra ℣.23.& 24.

28. *Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas.*] Particulam & hanc vim quidam habere putant, vt ſignificet Simeonem ſicut & ſacerdotem, cui oblatus fuerat, Chriſtũ in vlnas accepiſſe. Malim dicere ſicut & matrem, ſi quã fortaſſe ea particula vim habet. Nam matrẽ in vlnis geſtaſſe credibile eſt, ſacerdotem in vlnas accepiſſe, probari non poteſt. Sed fortaſſe nullam ea dictio vim habet, ſed iuxta Hebræorũ idioma redũdat. Cuius rei adeo multa ſunt exẽpla, vt notari non debeãt. Quod in vlnas Chriſtum Simeon accepit, non credentis modo; ſed valde etiam amantis fuit. Complectimur enim, quos amamus. Quare plus Simeon recepit, quam illi à Spiritu ſancto promiſſum fuerat. Promiſſum erat fore, vt videret: non ſolum videt, ſed etiam tangit, atque complectitur, &, vt eſt credibile, oſculatur. Quem inde vir ſanctus fructum perceperit, facile per ſe quiſq; æſtimare poteſt, & Orig. hom. 15. indicauit, *Fimbriam*, inquit, *veſtimenti Ieſu mulier tetigit, & ſanata eſt. Si illa ad extremam partem veſtimenti tantum emolumenti habuit, quid putandum eſt de Simeone, qui in ſuas vlnas accepit infantem, & brachiis tenens lætabatur, atque gaudebat videns paruulum à ſe geſtari, qui ad vinctos venerat reſoluendos?* Quærunt nonnulli quomodo Chriſtum ſine indice cognouerit? Quaſi vero idem ille Spiritus qui ſancto ſeni promiſerat fore, vt Chriſtum, antequam moreretur, oculis ſuis cerneret, quique, vt in templum iret, inſtigauerat, nõ illi potuerit, & puerum oſtendere, quemadmodum & Iuuencus exiſtimat factum eſſe.

Et benedixit Deum.] Laudauit, gratias egit, quod ſibi promiſſum præſtitiſſet.

29. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine.*] Carmen eſt gratulatorium, quale illud Mariæ ſupra cap.1.46.& illud Zachariæ eodem capite verſ. 68. Solent fere, qui Spiritu ſancto pleni Deum laudant, carmine laudare. Meliores enim verſus Spiritus ſanctus, quã poeticus furor facit. Sic Moyſes Exod.15.1.& Deuter.32.1. ſic Debora Iudic.5.1. ſic Anna 1.Reg.2.1. Dei laudes carmine cecinerunt. Itaque genus ipſum dicendi numeris aſtrictum indicat Simeonem Spiritu ſancto perfuſum hæc cecinisse.

Nunc dimittis.] Videtur dicendum fuiſſe, Nunc dimittes, & quidem Cyprianus in li. de mortalitate, & Origen. ho.15. in Lucam, & Ambroſ. Fulgent. libr. 1. ad Thraſimundum, Beda & Lyranus in commen. exponunt, vt futurum legiſſe videantur. Putant enim optantis hæc eſſe verba, quaſi Simeon viſo iam Chriſto Deum orauerit, vt ſe de hac mortali eriperet vita. Nam Hebræi vota ſua per futurum tempus explicare ſolent. Quare quod apud Amb. legitur, *Nunc dimitte*, vitium eſſe ſuſpicor, legendumq; *dimittes*. Sed omnes Greci codices magno conſenſu legunt ἀπολύεις *dimittis*. De quorum verborum interpretatione diſputat. Quidam ſic exponunt, non quaſi de tempore præſenti loquatur, dicatq; ſe iamiam de vita migrare; nec enim, cum hæc diceret, animam agebat: ſed quaſi iam mori ſibi tranquillo animo liceret. Tanquam ſi diceret, quandocumque tibi placuerit, ſeruum tuum ex hac vita dimittere, in pace dimittes, cum viderim oculis meis Saluatorem tuum. Non improbo, ſed aliũ ſenſum, quem Cyprian. in lib. de mortalitate, & Euthym. in commentariis indicant, magis probo. Promiſerat Simeoni Deus fore, vt non ante, quam Chriſtum vidiſſet, moreretur; quaſi, poſtquam vidiſſet, ſtatim moriturus eſſet; cum vita illi non alia de cauſa, vt ſupra ex Nicephoro recitauimus, quam vt Chriſtum videret, producta eſſe videretur. Hoc ergo cum ſciret Simeon, etiamſi tunc non moriebatur, tamen quia ſtatim ſe moriturum credebat, tanquam moriens pręſenti vſus eſt tempore, *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine*. Dubium ad quem hæc verba dirigantur, id eſt, quẽ Simeon Dominum vocet. Theophyl. hoc loco, & optimus Auctor ſui temporis Algerus libr. 2. de Sacramento c.1. ad Chriſtum referri putant. Hinc enim probant Simeonem Chriſti diuinitatem cognouiſſe, quod Dominum eum appellauerit. Melius alii Auctores ad patrem referunt, à cuius ſpiritu reſponſum Simeon acceperat, non viſurum ſe mortem, niſi prius Chriſtum Domini videret.

Vota Hebræi per futurum tempus explicant.

Secun-

Secundum verbum tuum, in pace.] Sicut mihi promiſiſti. Sed dubium eſt, quo hæc verba referantur, ad verbum *dimittis*, vt ſenſus ſit, *nunc dimittis*, id eſt ex hac vita eripis me, ſicut mihi promiſiſti, an ad nomen, *in pace*, vt ſit ſenſus, nunc dimittis me in pace, id eſt, contentum, atq; quietũ animo, quemadmodum mihi promiſeras. Ad vtrumq; refertur. Cum enim Deus Simeoni promiſit ſe illum non dimiſſurum, niſi Chriſtum vidiſſet, promiſit Chriſto viſo ſe illum in pace dimiſſurum. Atque hoc eſt, quod dicit. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace. In pace* autem Cyprianus interpretatur in libro de mortalitate quaſi in pacem, tanquam ſe non in pace, id eſt cõtentum, atque tranquillum mori dicat, ſed quaſi ad vitæ æternæ pacem ex huius vitæ carcere dimitti. In eandem ſententiam Theophylactus interpretatur. Alii quaſi pace iam per Chriſtum inter Deum & homines conciliata, vt Origen. hom.15. Ambroſ. in comment. & Greg. Nyſſenus apud D. Thom. Euthy. tres affert expoſitiones, In pace cogitationum. Nunc enim, quę me perturbabant, de diuina incarnatione cogitationes pacificatæ ſunt. Vel in pace ſecuritatis, quia deinceps mortem non metuam propter nimiam ſenectutem. Vel in pace gaudii, quia deinceps non contriſtabor propter libertatem Iſraelis; iam enim vidi liberatorem. Res facilis, quæ vno verbo explicari poteſt. *In pace*, id eſt, contentum hucuſq; vixiſſe, æquo animo, & minime repugnante morientem, cum Saluatorem viderim. In pace enim in ſacris literis mori dicuntur qui maturi, contenti vitæ præteritæ ſpatio, &, vt ſcriptura loquitur, pleni dierum, atq; rebus vſi proſperis ex hac vita diſcedunt, quemadmodum & hoc loco Orig. indicauit. Exempla ſunt Gen.15.15.& 4. Regum 22.20.& 2. Paralip.34.28.& Tob. 3.6 & Pſal.49. Simile quiddam Iacob Gen. 46.30. dixiſſe traditur, cum Ioſephum filium ſuum, quem mortuum credebat, vidiſſet oculis, *Iam lætus moriar, quia vidi faciem tuam, & ſuperſtitem te relinquo.*

30. *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.*] Salutẽ tuam, quam in mundũ miſiſti, quam Zacharias, c.1.68. redemptionẽ appellauerat ישועתך *ſalutem tuã*. Sed quia ſolent Septuaginta ישועה vertere σωτήριον, & Latinus interpres σωτήριον ad verbum *ſalutare*, eã conſuetudinem & Græce Lucas, & noſter interpres Latine ſecutus eſt. Salutẽ autem Dei ſe vidiſſe dicit, quia Chriſtum ſalutis Auctorem vidit. Etſi omnes fere veteres interpretes Chriſtum ipſum ſalutem quaſi ſaluatorem vocari putant, Baſilius in Pſal. 61.& Augu. lib. 1. contra aduerſar. legis, & Proph. c.11.

31. *Quod paraſti ante faciem omnium populorum.*] quem ſaluatorem in conſpectu omnium populorum, gentiumq; poſuiſſe, vt quicunq; vellent, ab eo ſaluarentur. Omnes populos intelligit non tantũ Iudæos, ſed omnes etiam omnino gentes, ſicut ſtatim exponit, *Lumen ad reuelationem gentium.* Admiranda Simeonis fides, qui primo intuitu obuoluti adhuc faſciis infantis myſterium illud cognouit, & credidit, quod vix Petrus Apoſtolorum princeps poſt viſum, auditumque docentem Chriſtum poſt illam auditam vocem, *Alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere*, Ioannis 10. 16. poſt demiſſum de cœlo vas illud linteum omni animalium genere refertũ, Act. 10.11. 14. intelligere potuit, aut credere Chriſti redemptionem non ſolum ad Iudæos, ſed ad cæteras etiam gentes omnes pertinere. Recte id apud D. Thom. Græcus ille Auctor animaduertit, *Attende*, inquit, *ſagacitatem digni & venerandi ſenis, antequam dignus videretur beatæ viſionis præſtolabatur ſalutem Iſrael. Vt autem quod ſperabat, obtinuit, exclamat ſe vidiſſe ſalutem omnium populorum: adeo enim infantis ineffabile iubar illuſtrauit eum, vt proceſſu temporis ſecutura mox ſibi fierent nota.* Sed nimirum non ſuo per Simeon ingenio, ſed diuina, ſicut Apoſtoli poſtea, conſecutus eſt gratia. Quę cur Simeoni, tam cito, Apoſtolis tam ſero myſterium illud reuelauerit, diuino iudicio relinquendum. Si quid tamen humana in diuinis ſcrutandis conſilus coniectura poteſt, vero ſimile eſt, ideo Simeoni reuelatum, quia cõueniebat, vt is, qui tanto tenebatur deſiderio Iudæorum videndi ſaluatorem, ſaluatorem etiam videret gentium, cognoſceretq; maius ſe quam expectabat beneficiũ accepiſſe, quemadmodum & Græcus ille D. Thomæ Auctor admonuit; ideo Apoſtolis ante aſcenſionem in cœlum Chriſti non reuelatum, quia conueniebat, vt myſterium, quod ante id tempus prædicaturi non erant, ignorarent. Prius enim, quam Spiritus ſanctus in illos mitteretur, prohibiti ſunt extra Iudæam prædicare. *In viam*, inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis*, Matth.10.5. Quod quidem verbum *paraſti* ad prædeſtinationem referunt, mihi nõ probantur; non enim Simeon de prædeſtinatione, ſed de prædeſtinationis agit effectu, quod quẽ pater ab omni æternitate Saluatorem mittere decreuiſſet, ſuo miſiſſet tempore, vt propriis ipſum oculis poſſet cernere. quanquam Procop. in c.25. Iſa. in ea ſententia eſt.

Simeonis de Saluatore fides.

32. *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.*] Quod *ſalutare tuum paraſti ante faciem omniũ populorum. Lumen ad reuelationem gentium*, per appoſitionẽ, id eſt, vt lumẽ eſſet gentibus reuelandum, populo vero tuo Iſrael magnam allaturum gloriam. Videtur Simeõ ad veteres Iſaiæ prophetias alludere voluiſſe. Iſaiæ 46.13. *Prope feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, & Iſraeli gloriam meam* & ca.60.1.2. *Surge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & Reges in ſplendore ortus tui.* Chriſtum lumẽ appellari valde eſt in ſacris litteris vſitatum Ioan.1.9.& 8.12.& 9.5.& 12.35.36.46. Quod autem ad reuelationem gentium non Iſrael; ad gloriam vero Iſrael non gentium dixerit, credendum eſt non temere factum eſſe, vt multi Auctores boni notauerunt. Cauſa non fuit, quod gentes in tenebris, Iudæi in lumine verſarentur. *Illuminat enim omnem hominem venientem in hunc mundum*; & Iudæis dictum fuerat quaſi iacentibus in tenebris, *Surge, illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum* Iſaiæ 60.1. ſed quod Iudæi, ſi cum gentibus compararẽt, in luce fuiſſe videri poſſint, quia vnius, verique Dei cognitionem, venturiq; Chriſti fidem habebant. Duplices denique ſcriptura tenebras facit, peccatorum, & ignorantiæ; gentes in vtriſq;, Iudæi in alteris tantum peccatorum tenebris verſabantur. In quam ſententiam Athanaſius, & Cyrillus apud D. Thom. exponunt. Alia ratio reddi poteſt, quod de Iudæis aliud, quod diceret, habebat, Chriſtum illis gloriam allaturum. Nam etſi gentibus magnam etiam attulit gloriam ſaluti coniũctam, Iudæis tamen præcipuam quandam, & ſingularem attulit. Primo, quod ex illis eſſet propagatus, vt indicat D. Paulus Rom. 9.4.5.& vt Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt. Deinde quod ſuam illis ſolis pręſentiam exhibuerit, apud eos ſolos miracula fecerit. Præterea quod illis promiſſus venerit, & eorum impleuerit prophetias, eorum ſpem re ipſa confirmans non fuiſſe vanam.

Ioan.1.9.

33. *Et erat pater eius, & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo.*] Patrem eius vocat Ioſeph, non quod vere pater eſſet, ſed quod nutritius, quemadmodum Origenes homil.16.& Auguſtinus libr.2. de conſenſu

Euange-